

OTDK-DOLGOZAT

2015

**A SZEGEDI TŐZSÉREK ÉS MÉSZÁROSOK TEVÉKENYSÉGE A 16-
17. SZÁZADBAN**

**THE ACTIVITY OF THE CATTLE TRADERS AND BUTCHERS OF
SZEGED IN THE 16-17TH CENTURY**

Kézirat lezárva: 2014. március 21.

Tartalom

1. BEVEZETÉS	1
2. GAZDASÁGTÖRTÉNETI KONTEXTUS A 16-17. SZÁZADBAN	2
2.1. AZ EURÓPAI GAZDASÁGI REND, MAGYARORSZÁG BEÁGYAZÓDÁSA A NEMZETKÖZI FOLYAMATOKBA.....	2
2.2. AZ EURÓPAI MARHAKERESLET ÉS A MAGYAR MARHAKÍNÁLAT	5
2.3. A MAGYAR TŐZSÉRRÉTEG INTÉZMÉNYI KERETEI ÉS A KONKURENCIA.....	8
2.4. A MAGYAR MÉSZÁROSSÁG INTÉZMÉNYI KERETEI ÉS A MAGYAR MARHAHÚSKERESLET	11
3. A TÖRÖK KORI SZEGEDI TŐZSÉREK ÉS MÉSZÁROSOK	12
3.1. A TEVÉKENYSÉGEK BIZONYTALANSÁGÁT CSÖKKENTŐ INTÉZKEDÉSEK	12
3.1.1. A szegedi marhakereskedelem és mészárosság körülményei és összefonódása	12
3.1.2. Szeged környéki legelők, a város marhaállománya	15
3.2. KERESKEDELMI ÚTVONALAK ÉS KAPCSOLATRENDSZER	18
3.3. PIACKONCENTRÁLTSA, EXPORT ÉS VÁROSI ÖNELLÁTÁS	21
3.4. TEVÉKENYSÉGDIVERZIFIKÁCIÓ	26
3.5. ADÓK, KIVÁLTSÁGOK, SÉRELMEK, HATALOMHOZ VALÓ VISZONY	28
4. ÖSSZEGZÉS	38
IRODALOMJEGYZÉK.....	40
MELLÉKLETEK	I.
1. táblázat: Az Oklevéltárban található, felhasznált források összegző áttekintése	II
2. táblázat: Az Okmánytár a hódoltság történetéhez II-ben található, felhasznált források összegző áttekintése.....	IV
3. táblázat: Az 1585. augusztusa és 1588. augusztusa között alkalmanként ötvennél több marhát a szegedi vámon áthajtó tőzsérek névsora.....	IX
Szójegyzék.....	X
1. térkép: Marhaexport Magyarországon a 16. században	XVI
2. térkép: Az 1563-ban Vácott elvámoltatott marhák felhajtási körzetei	XVII
3. térkép: Szeged a 15-16.század fordulóján (Kulcsár (1983: 491) alapján).....	XVIII
4. térkép: Szeged kereskedelmi összeköttetései: az útvonalak	XIX
1. kép: I. Ibrahim szultán nevében kelt levél a mészárosok adózásáról	XX
2. kép: A mészárosok kérelme új tagok felvételére	XXI
3. kép: Kászim pasa rendelete a mészárosok panaszára	XXII
4. kép: Mikoviny Sámuel térképe Lotharingiai Ferenc számára Pest, Pilis és Solt megye településeiről és legelőiről, 1731.	XXIII

1. BEVEZETÉS

Szeged városa, mely a középkor végére a környék kereskedelmi csomópontja lett, 1543-ban török fennhatóság alá került (Szakály 1983: 510). Ekkortól a budai, majd Eger 1596-os eleste után az egri pasa (*Szójegyzék*) irányítása alá tartozott (Nagy 1978: 134; Szakály 1983: 618). A város hagyományaihoz híven a török korban is folytatódik a marhatenyésztés, amely Szeged nagyarányú marhakereskedelmének alapja, valamint szoros kapcsolatban áll a szegedi mészáros céh tevékenységével is. Mindez természetesen nagyobb ívű folyamatokba ágyazódik, hiszen a 16-17. század Európájában alapvető gazdasági változások mentek végbe (Wallerstein 1983), melyek érzékenyen érintették többek között a magyar marhakereskedelmet és a mészárososságot is.

A török kori szegedi tőzsérséget és mészárososságot Bálint (1995) néprajzi szempontok alapján vizsgálja, Szakály (1983) pedig történeti adatok elemzése útján, összegző szándékkal írja le a 16-17. századi Szeged gazdaságát, igaz, nem a tőzséreket és mészárosokat érintő forrásokra helyezve a hangsúlyt, holott ez a város egyetlen olyan céhe, melyre vonatkozóan török iratok, levelek formájában behatóbb tanulmányozásra alkalmas írott források maradtak fenn a török hódoltság idejéből (Szilády–Szilágyi 1863: 286-339). Reizner (1899-1900a) nagymonográfiájában részletesen, mégis a teljesség igénye nélkül foglalkozik a mészáros céhkel, valamint az Oklevéltárban (Reizner 1899-1900c) közreadja a tőzsérség szempontjából is igen jelentős kiváltságleveleket, ám ő lényegében következtetések levonása nélkül közöl adatokat. Később Hilf (1929) is a forrásoknak csupán egy része alapján, eseménytörténeti szinten dolgozza fel a témát.

Mindezt alapul véve, jelen pályamunka célja a kora újkori szegedi marhakereskedelem bemutatása valamint a helyi tőzsérség és mészároság összefüggéseinek leírása az európai árszínvonal- és népességbeli változások által indukált folyamatok tükrében, figyelembe véve az intézményi keretek változásából fakadó hatásokat, a török és magyar hatalomhoz való viszonyt. Mindez a téma szempontjából rendkívül fontos, hiszen a gazdasági összefonódás miatt az európai keresleti és kínálati tényezők az átalakulás partikuláris formáira ugyan kihatnak, azonban North (2010) rámutat arra a tényre, hogy a gazdasági teljesítményt mindemellett az intézményi keretek alakulása is jelentősen befolyásolja. Az eddigi vizsgálatok kiegészítéseként a dolgozat részét képezi továbbá a mészáros céh török kori működésének és kapcsolatainak vizsgálata, a céhről fennmaradt összes, azaz 55 darab török dokumentumnak az *Okmány-*

tár a hódoltság történetéhez II. (Szilády–Szilágyi 1863: 286-339) című dokumentumban közreadott fordítása alapján.

Munkámban először bemutatom a 16-17. századi európai és magyar marhakeresleti és -kínálati viszonyokat és ezek beágyazódását az új tőkés gazdasági rendszerbe, mindezzel megteremtve a téma gazdaságtörténeti kontextusát. Ezután kitérek a magyar mészárosság és tőzsérség intézményi kereteire és az esetleges konkurenciára. Mindezt figyelembe véve részletesen tárgyalom a török kori Szeged marhakereskedelmét lehetővé tevő előfeltételeket, kiváltságokat, erőforrásokat és elemzem a helyi tőzsérréteg kapcsolatrendszerét, a város piacának exportorientáltságát, a mészáros cég hatékonyságát. Végül részletesen vizsgálom a két csoport magyar és török hatalomhoz fűződő viszonyát, mely nem csak a kiváltságleveleken, de az adókon és terheken keresztül is megnyilvánul, valamint bemutatom, mely okok vezettek a tőzsérek és mészárosok tevékenységének eltérő optimalizációjához.

2. GAZDASÁGTÖRTÉNETI KONTEXTUS A 16-17. SZÁZADBAN

2.1. AZ EURÓPAI GAZDASÁGI REND, MAGYARORSZÁG BEÁGYAZÓDÁSA A NEMZETKÖZI FOLYAMATOKBA

A nagy földrajzi felfedezések nyomán a 16. században kialakuló világkereskedelem maga után vonta Európa gazdasági átalakulását. Két, azelőtt részint különálló egység gazdasági összefonódásának lehetünk tanúi e korszakban, melyek az európai világkereskedelem alapköveiként említhetők. A levantei és Hanza városok kapcsolatrendszerén nyugvó egyik, valamint az Elbától keletre eső Lengyelország és Kelet-Európa által alkotott másik egység egyre több szállal kapcsolódik egymáshoz, ám megannyi különbséget is felmutat (Pach 1968: 867, Wallenstein 1983: 126-127), Nyugat-Európa egyre inkább centrális, Kelet- és Közép-Kelet-Európa pedig inkább perifériális helyzetbe került az európai gazdasági rendszerben (Szűcs 1983: 74-76).

A 16. századi európai világ gazdaság fő jellemvonása az évszázados infláció, az árforradalom volt, 1500-tól mind az Amerikából beáramló nemesfém mennyisége, mind pedig az árszínvonal tartósan és együtt nőtt. Ez a két folyamat a 17. század elejéig maradt fenn, ekkortól a nemesfémkínálat és az árszínvonal is csökkenni kezdett, majd mindkettő visszaesett (Wallerstein 1983: 127-130). A kezdeti árnövekedéssel azonban az intézményi rugalmatlanság miatt a bérek nem tudtak lépést tartani, párhuzamosan csökkentek, a bérek egyenlőtlenné válása a 16. századtól a profitot egyre inkább a magasabb jövedelmű rétegek felé terelte (Wallerstein 1983: 138-140).

Az árforradalom kulcsszerepet játszott a gazdasági átalakulásban, a profitok egyenlőtlenül oszlottak meg: a periféria felől a magterületek felé áramlottak. Az expanzió az egyenlőtlen fejlődést is magában foglalja, így a korszak világgazdaságán belül elkülöníthetjük a feudális függőségben élő jobbágyokat valamint a kora kapitalista vállalkozókat, az előbbiek jelentősebb része keleten koncentrálódott, a nyugat- és dél-európai nagybirtokokon termelő parasztok pedig túlnyomórészt bérlők voltak (Anderson 1989: 253-254). Ezen módozatok egy helyen való koncentrálódását magyarázza a tény, hogy a munka szabályozásának módja a politikai rendszerrel, következésképpen az intézményi keretekkel is kölcsönhatásban van. Ha azonban az intézményi keretfeltételek nem lettek volna adottak, az új világgazdasági rend sem bontakozott volna ki (Wallerstein 1983: 146-152; North 2010: 13-26). A kialakuló tőkés világgazdaságban a feudális viszonyokhoz hasonló elemek új meghatározást nyernek, hiszen a feudális és tőkés rendszer csak átmenetileg létezhet párhuzamosan (Wallerstein 1983: 158).

Nyugaton már a 14. században piacorientált mezőgazdasági termelés folyt, míg keleten sok terület parlagon maradt. A mezőgazdaság fejlettsége nyugaton az iparosítás irányába hatott, így a centrum városai egyre erősebbek lettek, új iparágak születtek, azonban még a 16. században is a mezőgazdaságban dolgozott a népesség java (Wallerstein 1983: 162, 166, 191). Az, hogy Kelet-Európa az európai világgazdaság perifériájává válik, még a késő középkorban sem volt egyértelmű. A kelet viszonylagos leszakadásában nagy szerepet játszott a török és mongol hadak megjelenése. A pusztítások nyomán viszonylagos földbőség és munkaerőhiány lépett fel, ám a széles körben rendelkezésre álló területeken kevés munkaerővel is lehetséges volt a profitszerzés, ami szükségszerűen maga után vonta a mezőgazdasági termelés nagyarányú megindulását keleten is a 16. században (Wallerstein 1983: 162-164).

A korszak demográfiai növekedése egyre növekvő élelmiszerkeresletet generált a 16. századi Európában (Wallerstein 1983: 167), a mezőgazdasági cikkek ára nőtt, az emberek például az egyre drágább balti búzával táplálkoztak (Wallerstein 1983: 136-137). Mindez Európa keleti részein agrárkonjunktúrához vezetett, így az egész kontinensre a földrajzi specializálódással összefüggő méretgazdaságosság vált jellemzővé (Zimányi 1985a: 301-302).

Az a tény, hogy a korszakban Magyarország is elsősorban mezőgazdasági termékek exportjával és iparcikkek importjával kapcsolódott be a nemzetközi kereskedelembe, hosszú távon kedvezőtlenül érintette a magyar ipart, ugyanakkor a méretgazdaságosság eredményeképpen rendkívül megnőtt a hazai állat-, elsősorban szarvasmarhaexport, valamint a borkivitel szerepe (Hegyí 1982: 141; Zimányi 1985a: 301). Az előbbi megállapítást támasztja alá egy 1542-ből fennmaradt vámnapló, mely az ország nyugatra és észak-nyugatra irányuló külkereskedelméről ad képet, a nagyrészt Sopronon, Szempcen, Pozsonyon és Nagyszombaton ke-

resztül lebonyolított árukivitel és árubehozatal tükrében. Az összeírásban szereplő 465 312 forint összértékű elvámoltatott áru 30,46%-a behozatalra, 69,48%-a pedig kivitelre került (Zimányi 1985a: 305; Buza 1996: 148), a kiviteli cikkek 93%-át pedig az élő állatok adták (Buza 1996: 148), aminek legnagyobb hányadát (pontosan 28 277 db) (Zimányi 1985a: 306) a szarvasmarhák alkották. A marhaexport fő célpontjai a délnémet, ausztriai és morvaországi városok, valamint Észak-Itáliában Velence voltak (Hegyi 1982: 134). A magyar importárak összetétele nem változott számottevően az előző századhoz képest, tehát továbbra is elsősorban textilfélék, ipar- és luxuscikkek (fém- és szatócsáru), illetve fűszerek érkeztek hozzánk (Buza 1996: 148; Pálffy 2009a: 68).

Annak ellenére tehát, hogy az 1526 utáni magyarországi török hadjáratok, várháborúk és portyák nyomán hatalmas károk érték a hazai termelőerőt és a hódítás útjába eső, gazdasági szempontból jelentős városokat, valamint az ország 1541-ben bekövetkezett három részre szakadása és intézményi kereteinek radikális átalakulása a magyar gazdaság hanyatlásával fenyegetett, az ország mégis élni tudott a nemzetközi gazdasági átalakulások nyújtotta kedvező lehetőségekkel (Pálffy 2009a: 65). Elmondhatjuk, hogy bár az előző századok külkereskedelmi mérlegét nem ismerjük pontosan, a 15. század végétől ez jelentős többletet mutatott, elsősorban a megnövekedett szarvasmarhaexportnak köszönhetően (Tringli 2003: 135).

A három részre szakadt ország többé-kevésbé meg tudta őrizni gazdasági egységét, mivel a korabeli magyar gazdaság húzóágazatai a külföldi és magyar kalmárok által irányított távolsági kereskedelem és a bányászat voltak (Pálffy 2009a: 68-69). Ha egy piac kellően nagy, a regionális kereskedelemhez való visszatérés nagymértékben növeli a tranzakciós költségeket (North 2010: 201), tehát az országrészekeken átívelő kereskedelmi kapcsolatok megszakadása a magyar marhakereskedelem ezen költségeinek olyan mértékű emelkedéséhez vezetett volna, amely az ágazat visszavetésével fenyegetett. Így a hódoltságban tenyésztett marha, az Oszmán Birodalomból érkező török áruk, és az európai ipar- és luxuscikkek továbbra is az ország minden részébe eljuthattak. A belkereskedelem helyi piackörzeteinek központjai a szabad királyi, a bánya- és a mezővárosok voltak (Buza 1996: 144-145; Pálffy 2009a: 68-69).

A 17. század elején a cserearányok megváltoztak Európában, az élelmiszerárak csökkenni kezdtek az iparcikkek áraival szemben. A harmincéves háború mind gazdasági és pénzügyi visszaeséssel is fenyegetett, a kelet-európai konjunktúra megszakadásához pedig az Oszmán Birodalom restriktív, deflációs gazdaságpolitikája is hozzájárult, hiszen a török jelentős kereskedelmi partnerként volt jelen a térségben (Ulrich 2012: 800-801). Magyarországon a tizenötéves háborút lezáró bécsi és zsitvatoroki szerződések biztosította rövidtávú stabilitás még elégséges volt egy átmeneti gazdasági megerősödéshez, ám a 17. század első évtizedei-

nek újjáéledését hamarosan a gazdaság megtorpanása, majd visszaesése követte, melyet a magyar háborús viszonyok és a közállapotok romlása is elősegített. Az agrártermékek külpiazi kereslete tehát csökkent, az élelmiszerkivitel hanyatlott (Ágoston–Oborni 2000: 139-140).

2.2. AZ EURÓPAI MARHAKERESLET ÉS A MAGYAR MARHAKÍNÁLAT

Európában a szarvasmarha iránti kereslet a 14. században indult növekedésnek (Draskóczi 1996: 67-68), a nagymértékű húsfogyasztás pedig a 15-16. században már nem csak a gazdagok luxusa volt. Németországba és Észak-Itáliába elsősorban Lengyelországból és Magyarországról érkezett rendszeres marhaszállítmány a korban, a legnagyobb német marhavásárok helyszínére, a Weimar melletti Buttstädtbe egyszerre akár 16-22000 marhából álló csorda is felhajtásra kerülhetett. Velencébe elsősorban Dalmácián keresztül érkeztek a marhák, ott főleg a pacal vált a szegénység mindennapi táplálékává (Braudel 2004: 198). A megnövekedett európai kereslet pedig erős ösztönzőként hatott a marhakereskedelemre specializálódott területek kereskedőire.

Magyarországról már a 15. században egyre több marhát hajtottak ki évente, elsősorban német területekre és Velencébe, ami tartósan pozitívvá tette az ország kereskedelmi mérlegét (Draskóczi 1996: 67-68). Ekkorra datálható a mezővárosok tömeges bekapcsolódása is a marhakereskedelembé, amelyek a fentebb említett specializálódás következtében jelentős szerepet játszottak az állattenyésztésben (Lyublyanovics 2008: 95, 97).

A magyar marhaállomány kereskedelemben betöltött szerepét jól szemlélteti az a tény, hogy a 16. század első negyedében a morvaországi Auspitz, az osztrák Bruck, Getzendorf, Himberg, Ebenfurt és Laxenburg vásárai teljesen a magyar kivitelre voltak utalva. Csupán a fent említett vásárokra 8–20 000 marhát hajtottak fel évente (Kubinyi 1994: 40). 1542-ben a királyi Magyarország felől összesen hozzávetőlegesen 29000 darab került nyugatra ugyanezen állatból (Ember 1988: 83). 1548-1558 között csak a bécsi vásárokon 550 ezer nagyrészt magyar szarvasmarha kelt el, melyből több mint ötszázezret a délnémet városok felé hajtottak tovább (Hegyi 1982: 134), Velencébe 1577-1583 között évi átlagban 17 225, az 1593 és 1597 közti időszakban 22 ezer szarvasmarha került Magyarországról (Zimányi 1985a: 315) (*1. térkép*).

A magyarországi szarvasmarha-tenyésztésen belül a török hódoltsági területek játszották a legfontosabb szerepet: különböző források alapján az e területekről nyugatra kihajtott állatok számát az 1570-es években 80 ezerre, az 1580-as években 120-150 ezerre tehetjük, sőt egyes kiemelkedően jó években 200 ezer kihajtott marhával is számolhatunk (Zimányi 1985a: 315). A hódoltsági területek kiemelkedő szerepét mutatja, hogy a török legfontosabb dunai

átkelőhelyén, a váci hídon 1563. július 22. és 1564. március 9. között elvámoltatott 30 248 darab szarvasmarha mind a hódoltságból származott. Csanád, Csongrád, Heves és Pest vármegyéből 5-5 ezer, Arad és Bihar vármegyéből 2-2 ezer, Békés vármegyéből pedig valamivel több mint ezer állatot hajtottak át itt (Zimányi 1985a: 345).¹ Ezen adatokra támaszkodva elmondható, hogy Magyarország a korabeli Európa legnagyobb hús- és bőrexportőre lett.

A magyar marha nemzetközileg keresett voltát és versenyelőnyét testméretével magyarázhatjuk. A Nyugat-Európában elterjedt 250 kg súlyú és 95-123 cm marmagasságú *brachycerus* típussal szemben Magyarországon 1570 körül a soproni mészárszéken kimért marhák élősúlya évi átlagban 387 kg volt, valamint ugyanez a szám a kassai mészárszéken 1617-ben már 490 kg-ra, 1647-ben pedig már több mint 500 kg-ra rúgott. A legelfogadottabb nézet szerint ezeket a nagyméretű állatokat a 13. században betelepült kunok hozták magukkal a sztyeppéről. A magyar szürkemarha húsa is sokkal ízletesebb volt az egykorú moldvai, oszt-rák és lengyel állatokénál (Zimányi 1985a: 344-345).

Fokozta a marhatartási kedvet, hogy az 1520-1550-es évek szarvasmarhára vonatkozó árszintje a század végére a háromszorosára nőtt (Zimányi 1985a: 302). Ezt gyors változást támasztja alá a tény, hogy míg az 1540-es és 1560-as években még csak 6 forintot (Káldy-Nagy 1970: 72-73; Miskei 1996: 128), az 1580-as években már egyes területeken 11 forintot ért egy magyar marha (Szakály 1983: 583-585). A kezdetben elsősorban a mezőgazdasági cikkeket érintő árszínvonal-emelkedés hatalmas bevételeket jelentett eladói oldalon, ezt a lehetőséget próbálták a magyar tőzsérek is kihasználni (Ulrich 2012: 800).

A 16. század második felétől azonban egy erősödő visszaesést figyelhetünk meg az európai húsfogyasztásban. Egy normandiai nemesúr 1560-as feljegyzései szerint apja idejében még naponta került az asztalra húsétel, a kiváltságos helyzetű nürnbergi takácslegények pedig 1601-ben arról panaszkodtak, hogy már csak heti háromszor kapják meg a nekik korábban naponta kijáró húst (Braudel 2004: 200-201). Mindez még nem támaszt alá radikális csökkenést, ám mégis tudvalevő, hogy a németországi húsfogyasztás a 14-15. századi évi közel 100 kg-os becsült, elképzelhetően kicsit túlzó értékről a 18. századra minimális, évenkénti 14 kg-os mennyiségre esett vissza (Montanari 1999: 126). Ennek okát Braudel (2004) és Montanari (1999) is többek között a népességnövekedésben látta, melynek következtében a gabona termőterületei a legelők rovására növekedtek, tekintve, hogy a gabonatermesztés eredményeként ugyanakkora területen több élelem termelhető meg. Mindehhez hozzájárult a reáljövedelmek

¹ Az említett adatokat városi szintre lebontva azt is megállapíthatjuk, hogy a legtöbb szarvasmarhát Makóról hajtották fel, utána pedig Jászberény, Debrecen, Szeged és Kecskemét városai adták a legnagyobb mennyiséget (Hegyi 1982: 135) (2. térkép).

visszaesése, a városok területének növekedése és a városi állattartás visszaszorulása is, nem is beszélve arról, hogy a keletről történő behozatal is némileg visszaesett a török terjeszkedés következtében (Braudel 2004: 103-106; Montanari 1999: 121-122). Láthatjuk tehát, hogy a korban nem a fogyasztói preferenciák változtak meg radikálisan, hanem külső okok játszottak közre abban, hogy a kor embere fokozatosan leszokott a húsevésről, ami a kereskedők számára természetesen keresletcsökkenésként jelentkezett.

Nagyjából a 17. század második felére datálható magyar marhakivitel visszaesése, amely több, az előzőekből fakadó okra vezethető vissza. Nyugat-Európában a marhaárak egészen az 1620-as évekig emelkedtek, hiszen a népességnövekedés és az ottani marhatenyésztő területek viszonylagos visszaszorulása miatt a kínálat szűkülni kezdett (Wiese–Bölts 1966: 100-101). Ezt Magyarország azonban már nem tudta maradéktalanul kihasználni a területén 1593-1606-ig dúló tizenöt éves háború miatt. Az 1620-as évektől kezdve pedig az árak zuhanni kezdtek Európában, mert a Schleswig-Holsteinban és Dániában tenyésztett marha tömeges megjelenése lefelé szorította az árszínvonalat (Buza 1996: 149-150; Lyublyanovics 2008: 98). Az árfolyam mélypontját 1650 körül érte el, ám eddigre a magyarok számára az iparág annyira megdrágult, hogy alig maradt valami nyeresége az árucserének. Sőt, ráfizetéssel végződő útjaik is voltak a magyar tőzséreknek (Zimányi 1985b: 971). A 17. század közepére a magyar területekről kihajtott marhák száma a korábbiakhoz képest csekély 60 ezret is alig érte el (Ágoston–Oborni 2000: 140). A konkurencia megjelenéséhez hozzájárult az osztrák és délnémet polgárok elszegényedése, amelynek következtében a piac beszűkült. Szintén kedvezőtlenül hatott a császári udvar azon intézkedése, melynek célja az állatkereskedelem hasznából való részesedés volt (Buza 1996: 149-150; Lyublyanovics 2008: 98). Az állandó pénzzavarral küzdő Habsburg államháztartás számára elengedhetlenné vált az appaldo-rendszer (*Szójegyzék*) időnkénti visszaállítása, mely az Itáliába irányuló marhakereskedelem szervezeti formájára volt jellemző. Ez azt jelentette, hogy a grazi vagy bécsi kamarának fizetett bizonyos összeg fejében néhány személy vagy egy kereskedőtársaság monopoljogot nyert a Velencébe irányuló marhahajtásra (Zimányi 1985a: 349-350).

A válságjelek ellenére, és annak dacára, hogy a kivitt marhák száma több tízezerrel csökkent, Magyarországon továbbra is a kereskedelem, azon belül pedig a marhakereskedelem maradt a gazdaság vezető ága. Az osztrák, bajor és észak-itáliai területeket, de főleg a Habsburg-udvart és Bécs városát továbbra is ellátták magyar szarvasmarhával, csupán az egyre dráguló ágazat irányítási módja változott meg, hasznán pedig egyre többen próbáltak osztozni (Pálffy 2009b: 61-65).

2.3. A MAGYAR TŐZSÉRRÉTEG INTÉZMÉNYI KERETEI ÉS A KONKURENCIA

A méretgazdaságosság és a specializáció előnyeit egyetlen magyar társadalmi réteg sem tudta volna kihasználni rendelkezésre álló nagyarányú erőforrások és tranzakciós költségeket csökkentő intézményi és szervezeti keretek nélkül. A nagyarányú alföldi marhatenyésztést a 14. században megindult pusztásodás folyamata tette lehetővé. Ennek következtében ugyanis a földesurak és a kialakuló mezővárosok az elnéptelenedett és pusztán maradt falvak határait legelőként, kaszálóként hasznosították, a bővülő erőforrások birtokában pedig megindulhatott a nagyarányú állattenyésztés is (Hegyi 1982: 134).

A marhatartó alföldi mezővárosok a 16. század folyamán tovább szélesítették a 14. században kialakított határaikat, a céltudatos rideg állattartásra való szakosodás pedig nem egy alföldi város gazdasági megerősödését, felemelkedését biztosította. A fent említett városok lakossága is jócskán gyarapodott az elhagyott falvak menekülőinek beköltözésével. A korábbi évszázadokban a földbőség miatt a mezővárosok lakossága a földesúrtól függetlenül vehette birtokba a város körüli még gazdátlan legelőket, melyeket aztán a leggazdagabb gazdák sajátítottak ki a közösségtől (Novák 2007: 27-29). A török kori Alföld mezővárosaiban lakó civisgazdák a környező elnéptelenedett falvak legelőit szerezték meg, ahol egyre nagyobb számban ridegen tartották eladásra szánt marháikat. Az Alföld jellegzetes településtípusa, a nagy határú mezőváros a 16. századra alakult ki. Így például a Duna-Tisza közének ilyen földterületein Kőrös, Cegléd, Kecskemét és Szeged állattenyésztői osztoztak, a debreceniek pedig egész a Tiszáig legeltették állataikat (Hegyi 1982: 136). Az állatokat tőzsérek vásárolták fel a gazdáktól, és hajtották őket bel- és külföldi piacokra. A magyarországi tőzsérréteg a marhakereskedelem fellendülésével jött létre a 15. században, fénykorát a 16. században élte. Sokan a királyi városok és a házbirtokok (*Szójegyzék*) városainak polgárai voltak, de akadtak köztük a török elől menekülő nemesek is. A tőzsérek maguk is sokszor marhatartók voltak, saját állataikkal is kereskedtek, így a tenyésztés és vásárra hajtás összefonódott, ugyanazon személyek ellenőrzése alatt zajlott. A tőzsérkedés magában hordozta a meggazdagodás és a felemelkedés lehetőségét a magyar társadalom tőkével rendelkező rétegei számára (Bán 1989b: 209-210).

Ezek az állattenyésztő, pusztabérlő, sokszor tőzsérkedő civisgazdák kora kapitalista vállalkozókként kapcsolódtak be a gazdaságba, beilleszkedve a történeti kontextus kifejtése során már taglalt, kialakuló tőkés világ gazdaságba. A szegényebbek csupán a tenyésztésben, a módosabbak azonban már a kereskedelemben is részt vettek. A szerencsésebb marhakereskedők óriási vagyonira tehetek szert, nemegyszer a mezővárosok vezetését is a kezükben tartották, tevékeny részt vállalva ezzel a hódoltság magyar nép önszerveződésében (Pálffy 2000: 133-134). Ezek a sajátos öntudattal rendelkező tőzsérek alkották a mezővárosok parasztpolgá-

ri rétegét, a 17. század elejéig lehetőségeik szerint részt vettek a távolsági kereskedelemben, vállalkozásuk eredményeképp a városi nemesek életszínvonalát is felülmúlva egy sor bér-munkás (esetleg elszegényedett jáász, kun) dolgozott szolgálatukban. A legvagyonosabbak több száz marhát is birtokolhattak (Zimányi 1985a: 348; Pálffy 2000: 133-134; Lyublyanovics 2008: 97). Mindez persze elképzelhetetlen lett volna a folyamatosan növekvő marhaárak nélkül (Zimányi 1985a: 302).

A marhákat a kereskedők a legközelebbi mezővárosok piacaira hajtották (Zimányi 1985a: 349). Amennyiben a felvásárolt állatokat külföldi piacokra szánták, a nagykereskedők az országos sokadalmak alkalmával vették át őket a mezővárosi gazdáktól és parasztoktól. A vizsgált időszakban a legfontosabb országos vásároknak az ország központjában megtartott sokadalmakat tekintették, ilyen volt például a pesti, vagy a székesfehérvári (Kubinyi 1994: 40). A tőzsérek itt fogadták fel a hajtókat is (hajdúk és göbolyösök). Ez általában 20-30 állatra jelentett egy személyt (Wiese-Bölts 1966: 42). Az ő segítségével hajtották el állataikat a határ menti marhavásárok egyikére (Magyaróvárra, Győrbe vagy a Vág menti kisebb mezővárosokba), ám néha egészen Nürnbergig, Kölnig, Frankfurtig, hiszen annak ellenére, hogy a marhák a határon gazdát cseréltek, a magyar tőzsérek gyakran vállalták, hogy most már idegen kereskedők megbízásából, a harmincadvámmon áthaladva elhajtják az állatokat rendeltetési helyükig. Az átlagosnak számító napi 20 km megtétele után sem érkezett a gulya lesoványodva a külföldi piacokra, ami annak volt köszönhető, hogy mind a hajtás útvonalain, mind pedig az útba eső vásárokon bőséges legelők és itatóhelyek álltak rendelkezésre. Jellemző volt, hogy a köztes vásárokon a tőzsérek a soványabb, esetleg sánta egyedeket bocsátották áruba, hogy a külföldi piacokra kizárólag a legjobb minőségű húst képviselő példányokkal érkezhessenek meg (Pálffy 2000: 128; Lyublyanovics 2008: 97-98).

Az alföldi hízott marhák külföldre hajtásának több fő iránya is volt: Nürnberg felé Morvaországon át, illetve a Duna menti útvonalon is hajtottak, szintén ezen a dunai úton kerültek magyar marhák Bécsbe, Regensburgba, majd tovább Augsburgba, Ulmba, de fontos út vezetett Brünn, Olmütz és Prága felé is. A később délnek terelt állatokat először a Dunántúlon keresztül Pettauba hajtották, ahol az útvonal elágazott Belső-Ausztria és Velence felé (Buza 1996: 149; Tringli 2003: 135-136).

Rendkívül fontos kiemelni, hogy ezen tevékenységekből adódóan a kor tőzsérei hatalmas kapcsolati hálót építettek ki. A német és itáliai kereskedők nem szívesen tevékenykedtek a szinte hadszíntérnek tekinthető hódoltságban, így magyar üzletfelek szerepe felértékelődött, akiket, mint faktoraikat jelentős áruhitelekkel támogattak (Pálffy 2000: 124-125, 134). Ezen faktorok szerepe a 16. században különösen fontosnak tekinthető, ekkor a nyugatra irányuló

marhakivitel közel 80 százalékaért magyar tőzsérek feleltek (Ember 1988: 223.). Később a magyar marhakereskedők előszeretettel hoztak létre két-három fős, esetleg nagyobb kereskedőtársaságokat a nagyobb tőkekoncentráció és az erőteljesebb befolyás és érdekképviselés érdekében. A legismertebb ilyen társaság az 1560-as években a debreceni Szabó Máté nevéhez köthető, aki mintegy 50000 forint értékű tőke és áru fölött rendelkezett (Pálffy 2000: 124-125, 134). A 16. század folyamán Thököly Sebestyén és Tar István is akkora vagyonra tettek szert tőzsérként, hogy a kamarának nyújtott kölcsönök fejében mentességet kaptak a harmincadvám megfizetése alól (Buza 1996: 150).

A fentebb leírt folyamatok alapján élénk tárnak a kor tőzsérségének intézményi és szervezeti keretei. A marha útját az állattenyésztőtől a kisebb helyi és nagyobb magyar vásárookra hajtó tőzsérekén át egészen a külföldi kapcsolati tőkével is rendelkező leggazdagabb marhakereskedőkig követve kirajzolódik a méretgazdaságosságra jellemző hierarchikus termelési szerkezet. Ennek megfelelően a szervezeti kereteket egyrészt a társadalmi rétegben uralkodó hierarchikus szabályok teremtik meg, melyeknek alapja minden bizonnyal az anyagi mellett a kapcsolati tőke (North 2010: 199). Mindemellett a tágabban értelmezett intézményi keretek az állami berendezkedés biztosította keretek voltak. Az államapparátus, az adók, egysegárak, kiváltságok és a csere közvetítői is mind részei voltak az intézményeknek és szervezeteknek, melyek lehetővé tették a tranzakciókat. Ezen testületek, melyek el tudták érni a szabályokat be nem tartó kereskedők kiközösítését, tették lehetővé a távolsági kereskedelmet (North 2010: 199, 202).

A 17. században bekövetkező árcsökkenés és a háború miatt romló közállapotok közepette egyre több főúr, nemes, sőt végvári katona kapcsolódott be a biztos jövedelemmel kecsegtető marhakereskedelembé. A visszaesést tetézte, hogy a nemesi réteg és az udvar is próbált hasznot húzni a marhakereskedelemből. A nagybirtokosok igyekeztek a kisebb vagyonnal rendelkező gazdákat kiszorítani a termelésből, a főurak legtöbbször vámokkal próbálták birtokaikon akadályozni más tőzsérek tevékenységét, ez vezetett az ágazat drágulásához (Hegyi 1982: 144). Az udvar is az állatexportból származó bevételek megcsapolását tűzte ki célul, mert a nagyfokú csempészet és a nemesi kiváltságok miatt jelentős vámjövdelemtől esett el. Egyre gyakrabban adott olaszoknak appaldót, a velencei mészárosok 1566-ban 6 évre megszerzett hajtási joga például ahhoz is elégnék bizonyult, hogy az árakat diktálhassák. Az 1620-as évektől szövetségre lépett gazdag közép-európai kereskedőkkel, valamint egymás után több német kereskedőtársaság is az udvartól kapta a Bécsbe és Ausztriába irányuló marhakivitel privilégiumát. Ezen monopolhelyzetbe került kereskedők évtizedekig sikeres tevékenysége biztosíthatta az osztrák és itáliai területek folyamatos húsellátását. A fenti intézkedések nem

irányultak közvetlenül a magyar tőzsérek ellen, azokat nem is szoríthatták ki, szerepük továbbra is fontos maradt. Ám a marhakereskedelemben fokozatosan teret nyerő nemesség és az egyre nagyobb költségekkel járó tevékenység hasznának elaprózódása lassan a magyar tőzsér-réteg azon, elsősorban nem nemesi, vagy állam által támogatott rétegének elszegényedéséhez vezetett, amelynek fő megélhetési forrása a kereskedelem, azon belül is a marhakereskedelem volt (Zimányi 1985a: 349-350; Pálffy 2009b: 61-65).

2.4. A MAGYAR MÉSZÁROSSÁG INTÉZMÉNYI KERETEI ÉS A MAGYAR MARHAHÚSKERESLET

A vágómarha-nevelés célja mind itthon, mind pedig külföldön, az egyéb állati termékek (pl.: bőr, faggyú) értékesítése mellett természetesen a minőségi hús biztosítása volt. Erre a magyar marhák, már testméretükből fakadóan is, kiválóan alkalmasak voltak. Így a hízott ökrökből évente akár 50-100 ezer is piacra találhatott az országon belül, hiszen Magyarországon a 16-17. században első helyen állt a marhahús fogyasztása. A királyi- és mezővárosok, a katonaság és a végvári őrség bizonyultak a legnagyobb felvevőknek. Néhány városban az egy főre eső évi átlagos húsmennyiséget is ismerjük, ez Sopronban hozzávetőlegesen 65 kg-ot, Kassán 77-kg-ot jelentett (Zimányi 1985a: 350; Buza 1996: 119; Lyublyanovics 2008: 97).

A húsmivesség szervezeti kereteit a tőzséreknél már tárgyalt állami kereteken belül az adott mesterség gyakorlásának monopoljogát birtokló céhek határozták meg. A legtöbb mészároscéh a 15-18. században alakult Magyarországon, elsősorban a sűrűn lakott területeken. Az Alföldön kevesebb mészároscéhet találunk, hiszen itt a nagyarányú állattartás biztosította az önellátást. E céhek tagjai nem egy helyen maguk is tőzsérkedtek, mint Debrecenben, vagy Szegeden. Ezeken kívül természetesen a nagyobb falvakban is találhatunk egy-egy mészároست. A lakosság ellátása érdekében előírták a mészárszékek tulajdonosainak és bérlőinek kötelességeit, tehát az állami vagy sokszor a városi intézmények befolyása a céhre is kiterjedt. A városi mészárosok nemcsak vágással és húsméréssel, hanem bőr- és faggyúkereskedelemmel is foglalkoztak (Zimányi 1985a: 360-361; Buza 1996: 135; Domokos 1991: 53). A török kori élelmezési iparágakban visszaesést figyelhetünk meg, melynek hatása a 17. század második felében gyűrűzött be a mészárosok iparágába. Az emelkedő élelmiszerárakat a városi tanácsok rendszerint rögzíteni igyekeztek, ezzel magyarázható, hogy míg a 16. században gyorsan, addig 17. század folyamán egy-két kilengéstől eltekintve nagyon lassan emelkedett a hús ára (Kazimir 1976: 179-180). A maximált árú hús miatti bevételkiesésüket a mészárosok például a faggyú árának megemelésével igyekeztek kompenzálni. Ez azonban más iparágakat érintett érzékenyen (pl.: szappangyártás). Több helyen felhagytak mesterségükkel a mészárosok, hiszen nem érte meg nekik a rögzített árú értékesítés. Előfordult, hogy

maga a város tiltotta meg nekik hivatásuk gyakorlását egy évre (pl.: Sopronban, Nagybányán, Kassán), és erre az időre a húsárusítás jogát céhen kívüli személyek kezébe adta. Ezen intézkedés oka szintén az árak méltányos szinten való tartása lehetett, ám elterjedtebb beavatkozás volt a próbavágás elrendelése, így a városi lakosság sem zúgolódott, és maguk a mészárosok sem hagytak fel mesterségükkel (Zimányi 1985a: 360-361; Buza 1996: 135; Domokos 1991: 53).

3. A TÖRÖK KORI SZEGEDI TŐZSÉREK ÉS MÉSZÁROSOK

3.1. A TEVÉKENYSÉGEK BIZONYTALANSÁGÁT CSÖKKENTŐ INTÉZKEDÉSEK

Szeged városa, a középkor végére a környék kereskedelmi csomópontja lett, majd 1543-ban török fennhatóság alá került (Szakály 1983: 510). Ekkortól a budai, majd Eger 1596-os eleste után az egri pasa irányítása alá tartozott (Nagy 1978: 134; Szakály 1983: 618), azonban a gazdasági szerep folyamatos továbbélése szempontjából fontos megvizsgálnunk, hogy melyek azok az előfeltételek, amelyek lehetővé tették Szeged számára, hogy kereskedelmi kapcsolatait kiépítse, illetve a török korban is fenntartsa.

A csere egy bonyolultabb formája, mégpedig a távolsági kereskedelem intézményesülésébe a szegedi tőzsérek és mészárosok is bekapcsolódtak, tehát feltételezhetünk olyan intézkedéseket, melyek ezen tevékenységek bizonytalanságát és tranzakciós költségeit csökkentik (North 2010: 46).

A következő két fejezet a szegedi marhakereskedők és mészárosok számára a hatalom által biztosított jogokat taglalja, melyek bizonytalanságcsökkentő természetük mellett az említett csoportok tevékenységének alapfeltételei is. Alapvető fontosságúak még a megfelelő erőforrások is, ennek tekinthető a legelők megléte.

3.1.1. A szegedi marhakereskedelem és mészárosság körülményei és összefonódása

Szeged a 15. század végére a környék legfontosabb kereskedelmi központja lett. Ennek meghatározó eleme a távolsági- és külkereskedelem volt, mely szorosan kapcsolódik a szarvasmarhatartáshoz, hiszen a bor mellett a város legfőbb kereskedelmi cikke a marha volt. Már az országos vásár tartására engedélyt adó 1499-es oklevél hátoldalán a következőket olvashatjuk tartalmi kivonatként: „Az barom vasarrúl sz. Luca napján” – ezen később keletkezett megjegyzés szerint tehát a marhák lehettek az itteni országos sokadalmak fő áruai (Kulesár 1983: 472).

A középkor végén Kelet-Európában fellendülő marhatenyésztés révén az állattenyésztés, azon belül is a lótarás, valamint a marhatartás (Reizner 1899-1900b: 493), mely lehetővé

tette a szegedi marhaexportot, már a 15. századi Szeged gazdaságában is fontos szerepet játszott. Erről az 1433-ban Szegeden átutazott francia lovag, Bretrandon de la Brocquière napló-feljegyzéseiből is értesülhetünk (Káldy-Nagy 1970: 168; Petrovics 1983: 392; Bálint 1995: 8). A nagyarányú állattartás előfeltétele a legeltetés volt; ennek helyszínéül a Szegedtől keletre elhelyezkedő kun puszták szolgáltak. Ezzel kapcsolatban szükséges a szegediek kunokkal közös legelőhasználati jogát (*cousus*) megemlíteni, amelyet már Mátyás király több oklevélben szentesített, így 1462-ben (Reizner 1899-1900c: 57 [XXXIV]), 1465-ben (Reizner 1899-1900c: 63 [XXXVII]), 1469-ben (Reizner 1899-1900c: 67 [XL]), végül pedig 1473-ban (Reizner 1899-1900c: 72 [XLI]) (*I. táblázat*). Míg az 1462-ben keletkezett oklevél csak egyetlen pusztáról (Asszonyszállása) emlékezik meg, addig az 1465-ös, 1569-es és 1473-as kiváltságlevelek engedélyezik, hogy Szeged polgárai a kunokkal közösen, egyazon használati jogok birtokában a Duna-Tisza között lévő homokokon legeltethessenek. A puszták, mint erőforrás fontosságát igazolja a város gazdasági életében az is, hogy a kun puszták használati jogát I. Miksa 1572-ben (Reizner 1899-1900c: 160-161 [XCIV]), majd ezen oklevél átirataként II. Ferdinánd 1631-ben megerősítette (Reizner 1899-1900c: 174-175 [CVI]).

Mivel a szegedi kereskedők Luxemburgi Zsigmond 1389-es privilégiumadománya óta vám- és révmentességet élveztek az ország területén, a marhakereskedők is éltek e jogaikkal (Reizner 1899-1900c: 4-5 [III]; Kulcsár 1983: 472-473.). Mindezen jogok újra lefektetésre kerültek 1430-ban (Reizner 1899-1900c: 30-31 [XV]), majd Habsburg Albert erősítette meg őket 1438-ban (Reizner 1899-1900c: 43-44 [XXIV]). Az említett kiváltságok azonban nyilvánvalóan sérültek, hiszen Mátyás király 1458-ban a becsei várnagyoknak és György szerb despota mindkét tiszta-parti vám- és révfelügyelőjének megtiltotta a szegedi kereskedők megvámoltatását (Reizner 1899-1900c: 54-55 [XXXII]). „Wamal es harmyndal hog ne tartozzanak az szegedyek”, 1464-ben Mátyás újra írásba foglalta a város ezen kiváltságait (Reizner 1899-1900c: 58-59 [XXXV]). Ulászló Szeged királyi városi jogainak megerősítésekor 1498-ban a város polgárait az egész országban rév- és vámmentesnek nyilvánítja (Reizner 1899-1900c: 87-88 [LIV]). „Az Tiszán és Maroson valo vambeli szabadságh” 1516-ban került lefektetésre (Reizner 1899-1900c: 95-96 [LIX]). Az 1498-as oklevél átiratát készítette el 1523-ban II. Lajos (Reizner 1899-1900c: 129-130 [LXII]), majd erről egy újabb átirat készül a csanádi káptalanban (Reizner 1899-1900c: 130-131 [LXIII]). A mohácsi csata előtti időből fennmaradt utolsó, a városi kiváltságokat taglaló, szintén 1523-ban keletkezett oklevél újra megtiltja Szeged város polgárainak megadóztatását (Reizner 1899-1900c: 131 [LXIV]). 1529-ben Szapolyai János bocsát ki védlevelet az utazó szegedi polgárok számára (Reizner 1899-

1900c: 132-133 [LXVI]); ennek kapcsán azonban fontos megemlíteni, hogy a tárgyalt korszakban az utazás egyben kereskedelmet is jelenthetett.

Ezek a kiváltságok versenyelőnyhöz juttatták a kor szegedi marhakereskedőit, ám a későbbiekben rengeteg adatot, mely ezen rétegre és tevékenységére vonatkozik, különböző vámösszeírásokban találunk meg, mely ékes bizonyítéka annak, hogy az említett terheket a hódoltság idején a török mégis beszedte a magyar hatalom által kiváltságokkal ellátott csoportoktól is. Mindemellett feltételezhető, hogy a vámmentesség esetleg csak kezdeti lökést adott a marhakereskedelem megindulásának, később pedig az említett privilégiumok feledésbe merültek, hiszen 1529 és 1614 között egyszer sem erősítették meg oklevéllel a biztosított jogokat (Reizner 1899-1900c: 132-133 [LXVI], 168 [CI]).

Szeged népének egy másik csoportja is bekapcsolódott a korszakban az aktív tözsértévékenységbe: a mészáros céh tagjai szintén kivették a részüket a marhakereskedelemből (Szakály 1983: 611).

A szegedi mészárosságról először az 1459-es évből találunk adatot. Ekkor Hunyadi Mátyás az Alsóvárosnak adományozott szerdai hetivásár tartására vonatkozó jog mellett az ugyanezen városrészben található Boldogasszony kolostor előtt négy mészárszék felállítását engedélyezi (Reizner 1899-1900c: 55-56 [XXXIII]).² A régi Alsóváros Balog utcájának a Boldogasszony templomtól lefelé eső részét már 1620 körül „Mészáros” városnegyednek nevezték (Vass 1979: 28) (3. *térkép*), elképzelhető tehát, hogy már Mátyás jogadományozása idején itt tömörültek a mészáros mesterséget űzők. Ezeken kívül számolnunk kell a felsővárosi mészárszékekkel is, valamint ismeretes, hogy Lukács zágrábi püspök 1501-ben a palánkbeli Szent Demeter templom kápolnájának fenntartására alapított egy mészárszéket (Reizner 1899-1900b: 459); mely tényből arra következtethetünk, hogy ez utóbbi mészárszék a Palánkban lehetett.³ A mészáros céh egy 1630-as irata szerint, mely a régi gyakorlatra utal vissza, a céhtagok a Palánk kapuja előtti vágószéken is vágtak, miáltal nem csak a várost, hanem a környéket és az utasokat is el tudták látni hússal (Szilády–Szilágyi 1863: 311-312 [XLI]) (2. *táblázat*). A mészárszékek számára vonatkozólag az első pontos adatokkal az 1546-os összeírásban találkozhatunk, amikor a törökök összesen 21 marhamészárszéket találtak a városban (Szakály 1983: 570).

²Valószínű ekkor jött létre Alsóváros piactere is (Kubinyi 2000: 116).

³ Szeged voltaképpen települések együtteséből állt, melyek hosszú idő alatt nőttek össze egységes várossá. Váráról először 1321-ben találunk említést, ettől délre találjuk a Palánkot, a tulajdonképpen városmagot, valamint még délebbre Alszegedet, a későbbi Alsóvárost. A vártól északra pedig Felszeged, a mostani Felsőváros fekszik (Kubinyi 2000: 113-115.).

A szegedi mészáros céh tőzsérkedő tevékenységére több tényezőből is következtethetünk. Egyrészt a céhtagok nevei között 1597-ben Tehenes (Szilády–Szilágyi 1863: 294-295 [XIII]), 1640-ben Tehenes Miklós és László (Szilády–Szilágyi 1863: 318 [LV]) (*1. kép*), 1644-ben Tehenes Balázs (Szilády–Szilágyi 1863: 321-322 [LXV]), végül egy keltezetlen dokumentumban (Szilády–Szilágyi 1863: 322-323 [LXVIII]) Tehenes Ferenc is szerepel. Ismert az, hogy a középkorban a közösségek tagjainak megkülönböztetésére szolgáló, keresztnévvel ellátott foglalkozásnevek a korszak végén már öröklődő családnévként funkcionáltak (Gulyás 2009:58), valamint nem kizárt, hogy ebben az időben a mesterség apáról fiúra szállt (Szakály 1983: 595), hiszen a rokonsági kapcsolatokra való támaszkodás a távolsági kereskedelemben jelentősen csökkenti a tranzakciós költségeket (North 2010: 201). Mindezek alapján feltételezhető, hogy a mészáros céh kapcsán megjelenő Tehenes név is a céh tagjainak korábbi marhakereskedői tevékenységére utal. Másrészt abból is következtethetünk a marhakereskedelem meglétére, hogy a taglalt korban a céhtagok hatalmas szolgálatot tettek a török hatalomnak azzal, hogy Szegedről fontos leveleket szállítottak az ország legkülönbözőbb pontjaira, a fennmaradt dokumentumok alapján Belgrádba, Temesvárra, Egerbe és Budára (Szilády–Szilágyi 1863: 288-289 [V]).⁴ Erre a feladatra kizárólag azok lehettek alkalmasak, akik távoli országrészekben is megfelelő helyismerettel rendelkeztek és meg tudták védeni magukat, így szintén csökkentve a tranzakciós költségeket. Ezen képességeket a kereskedelem során lehet a legjobban elsajátítani, ha pedig egy mészáros bekapcsolódik a kereskedelembe, azt bizonyosan tőzsérként teszi. Buda a marhakereskedelem fontos állomása volt, valamint a marhaügyletek kapcsán Eger felé is ismerősek lehettek, hiszen a szegediek kamarának fizetett adójával a hódoltság korában egészen a tizenötéves háborúig az egri várnagy rendelkezett (Szakály 1983: 633-634).

3.1.2. Szeged környéki legelők, a város marhaállománya

A Szeged körül elhelyezkedő óriási puszták jelentették a marhatenyésztés egyik fő erőforrását. Kezdetben a közösség tulajdonában voltak, egyszerű tárolókat emeltek rajtuk, ahol a városi gazdák a szerszámokat, a termést, valamint a legelőkön tartott szarvasmarhák és más állatok számára kihelyezett takarmányt helyezték el. A szegediek közül bárki kihajthatta ide állatait, ám a pusztákat végül a több bérmunkást alkalmazó gazdák sajátították ki. Az első puszták, melyeket a város a határához csatolt, a Duna-Tisza közti kun puszták voltak, melyeken korábban a kunok építették fel szállásaikat (*Szójegyzék*). Ezen területek eredeti szerepére utal vissza a pusztákra alkalmazott szállás elnevezés (Szakály 1983: 601).

⁴ Vö. 3.4. fejezet.

A szegedi marhaállomány nagyságáról a legelőhasználat okán kirobbant adóvita kapcsán kaphatunk árnyaltabb képet. Mivel a török kincstár szegedi kereskedelmi forgalomból származó bevétele a török hódoltság elején rohamosan csökkent, ezért a kieső jövedelmet a város marhaállományának megadóztatásából akarták pótolni (Káldy-Nagy 1970: 170). 1560-ban a szandzsák (*Szójegyzék*) összeírója marhánként egy-egy akcsét követelt legelőadóként a marhatartóktól. A török összeíró a szegediek szállásain 15 000 szarvasmarhát vett számba, így évi átalányban 15 000 akcse (*Szójegyzék*) fizetésére szorította a várost. A szegediek, sérelmezvén az új adó kivetését és jogorvoslatot keresve követeket küldtek Isztambulba a szultáni divánhoz (*Szójegyzék*). Válaszul II. Szulejmán 1565-ben a budai pasának írt levelében elrendelte az említett átalányösszeg megszüntetését. 1566-ban újból megismételték a szultáni parancsot, ám az 1570-es, majd az 1578-as szandzsák-összeírás adatai szerint is beszédtek Szegeden a 15 000, utóbb 25 000 akcsés legelőadó-átalányt (Szakály 1983: 598).

Ezen vita kapcsán az 1570-es kanunname (*Szójegyzék*) összesítve tartalmazza a Szeged és a környékbeli puszták szállásain talált marhák számát (Káldy-Nagy 1970: 170; Szakály 1983: 597-598). Egyes kun pusztákat már Mátyás király ideje óta használt a város, az 1570-es adatok alapján pedig a következő területeken legeltettek még a szegediek: Szentmihály, Ötömös, Dorozsma, Gombochomoka, Móra, Móka, Kisüllés, Móricgáttya, Tajó, Bodoglár. Mivel a kanunname nem csak azokat a pusztákat sorolja fel, amelyeken Szeged gazdái tartottak marháikat, hanem olyanokat is, amelyek a szegedi határban voltak, de esetleg nem szegedi használatban, ezért kétféleképpen is meghatározhatjuk a város marhaállományának nagyságát. Szeged határának szállásain ez alkalommal is 15 000 marhát jegyeztek fel, ezek alapján elképzelhető, hogy az 1560-as török összeíró a pusztákon tartott állatokat nem vette nyilvántartásba. Ha ezekhez kizárólag a Móricgáttya, Majsa, Móra, Móka, Tajó és Bodoglár pusztáin tartott szarvasmarhákat adjuk hozzá, vagyis azokat, amelyekről bizonyítható, hogy szegedi tulajdonban voltak, úgy 30 333 állat lehetett szegedi kézen. Azonban sok más olyan területről is feltételezhető, hogy a városi gazdák használatában volt, amelyek mellől hiányzik a szegediek birtoklását igazoló megjegyzés, mint például Csólyosról, Asszonyszállásáról és Üllésről is, melyek használati jogát bizonyítottan régtől élvezte a város. Átokházát, Alsó- és Felsőcsengelét már ekkor is szegediek éltek. Ha ezeken a vélt szegedi pusztákon (Szentlászló, Csólyos, Átokháza, Horgos, Asszonyszállása, Üllés, Alsócsengele, Felsőcsengele, Szank, Horog) tartott marhák számát is hozzáadjuk a városi állomány számához, úgy az már 49 380-ra duzzad. Ezek a számadatok az itteni marhatenyésztés óriási kapacitására utalnak (Káldy-Nagy 1970: 171; Szakály 1983: 599-600).

Ezen hatalmas marhaállományból természetesen kijutott a helyi mészáros céh tagjainak is, akik a szegedi határban szállásokat birtokoltak. 1681-ben Sárkány István a saját szállását, mely Terhes Lőrinc, Kaszab Péter, Sózó Mihály és Vas Bálint szállásai közé esett, a templomnak adományozta (Szilády–Szilágyi 1863: 339 [CVI]). Sárkány Istvánt és Kaszab Pétert is megemlíti egy-egy 1662-es, mészárosokra vonatkozó levél (Szilády–Szilágyi 1863: 331-332 [XCI], 332-333 [XCIII]) (2. kép). A szállásbirtoklás tényén kívül a céhtagok marhatenyésztése azzal a mészárosok panaszait tartalmazó levéllel is bizonyítható, melyben megemlítik, hogy amikor még tizenöten voltak, számos jószág tartásából meglehetősen hasznuk volt, ám a forrás keletkezésekor (1601) már csak hatan-heten vannak, állatuk pedig nincs, így az abból származó nagyobb bevételtől elesnek (Szilády–Szilágyi 1863: 296-297 [XVI]). 1584-ben a tagok száma még a harmincat is meghaladta (Szilády–Szilágyi 1863: 291 [VIII]), ezek szerint a testület létszámának valamikor 1584 és 1601 között kellett tizenötre csökkennie. Ezek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a mészáros céh a 16. század végéig biztosan tenyésztett szarvasmarhákat, ami persze nem bizonyítja, hogy kereskedtek is marhával, de ezt mégsem érdemes a családnevekkel és a levelek célhelyeivel kapcsolatos adatok ismeretében elvetnünk.

A 17. században a következő puszták voltak szegedi használatban: Asszonyszállása, Átokháza, Bényhalasa, Bodoglár, Bugac, Csengele, Csólyos, Alsó- és Felsőkömpöc, Majsa, Mérgecs, Alsó- és Felsőmonostor, Móricgáttya, Üllés, Tajó (Borovszky 1900: 640., Szakály 1983: 681.). A város északabbra fekvő pusztái közül Bugacot és Majsát többször is bérbe adta a kecskemétieknek, valamint néhány pusztájukra a tápéiak marháit is ráengedték - ezek szerint város marhaállománya ekkor már valamennyivel kisebb lehetett (Szakály 1983: 682-683) (4. kép).

A 17. századi szegedi legelőviszonyokról az Esterházyakkal kibontakozott legelővita kapcsán értesülünk. Esterházy Miklós nádor, mivel a kiskun pusztákból is jövedelmet akart szerezni, felülvizsgálta azok tulajdonjogát, s megállapította, hogy a város I. Mátyástól kapott jogai csak a legelők használatára, nem azok tulajdonjogára vonatkoznak, következésképp a használat ellenértékeként némi bérletösszeg megadására akarta szorítani Szegedet. Az ebből támadt nézeteltérés megoldásaként évente „egy pár persiai, avagy schallat oszlopos” szőnyeg fejében Szeged Kecskeméttel együtt használhatta, sőt bérbe is adhatta a korábban Kecskemétnek adott Csengelét, Szentlászlót, Móricgáttát, Szankot, Majsát és Benét (Reizner 1899-1900c 180-181 [CIX]). A legelőhasználat, és így a marhatenyésztés fontosságát jelzi, hogy ezen jogok 1649-ben, majd 1681-ben újra megerősítésre kerülnek (Reizner 1899-1900c 187 [CXVI]; 202-203 [CXXXVI]), sőt 1662-ből, 1665-ből és 1685-ből is maradt fenn olyan levél,

mely a szegediek által küldött szőnyegek megérkezését igazolja (Reizner 1899-1900c: 194 [CXXV], 195 [CXXVI], 204 [CXXXIX]).

3.2. KERESKEDELMİ ÚTVONALAK ÉS KAPCSOLATRENDSZER

A következőkben a szegedi kereskedők hajtási gyakorlata, a kereskedelemből származó kapcsolatok és tőke hatalomban való kamatoztatása, valamint a Szeged helyzetének illetve ebből fakadóan a helyi intézményi kereteknek a változásából adódó kereskedői attitűdök képezik a vizsgálat tárgyát.

A szegedi szarvasmarhaexport fő végállomásai a török megjelenése előtt, a 16. század első harmadában Augsburg, Nürnberg, München, Württemberg, Ulm és Strassburg voltak, ennek fontos bizonyítékeként szolgál az a tény, hogy Alsó-Ausztriában szegedi ökröket foglaltak le 1510-ben (Kulcsár 1983: 472). Egy olasz feljegyzés szerint Szeged a Mura és a Dráva mentén, Pettaun keresztül Velencébe tartó kereskedelmi útvonal első állomása volt, egy 1509-ből származó oklevél pedig azt igazolja, hogy a szegedi tőzsérek valóban eljutottak az országhatárig, és a varasdi sokadalomkor a pettaui és maribori polgárokkal kapcsolatba léptek. Mindezen kívül létezett még egy Szegedről Székesfehérváron át Pettauba vezető kerülőút is (Kulcsár 1983: 472-473; Kubinyi 2000: 175) (4. térkép).

A város az 1543-as török kézre kerülése után, a 16. század közepén legintenzívebben a Szeged-Báta-Kálmáncsehi-Pettau-Laibach-Velence útvonalon kapcsolódott be a távolsági és külkereskedelembé. Ezen az úton bonyolódott le a város szarvasmarhaexportja, ám a lánckereskedelem megléte miatt a szegediek nem feltétlen járták végig ezt az útvonalat, hanem a tolnai és bátai vásárokon adták át ökreiket más dunántúli kereskedőknek, akik azután rendeltetési helyükre hajtották az állatokat. A bátai vásáron a szegediek első sorban pécsi és siklói tőzsérekkel kötöttek üzletet, akik itt itáliai és német eredetű textil- és vasáruval, illetve fűszerekkel látták el a szegedieket (Szakály 1983: 574).

A török uralom alatt a szegedi náhije (*Szójegyzék*) minden helységében megtalálható volt az állattenyésztés (Vass 1979: 31), Szeged környéke ekkor az alföldi szarvasmarhatenyésztés központja volt; a Tiszántúlról is a városon át hajtották a Velencébe szánt állatokat. Szeged népes marhavásárain a kistenyésztők állatait nem egyszer távolról érkezett tőzsérek vásárolták fel (Szakály 1983: 572-573).

Habár Szeged 1543-as török kézre kerülése után a leggazdagabb kereskedők és tőzsérek elköltöztek a városból, a város kereskedelme mégsem hanyatlott jelentősen, hiszen nyugaton az élőállatok iránti kereslet továbbra sem csökkent, így a marhával való foglalkozás továbbra is fontos szerepet játszott a szegediek életében (Szakály 1983: 571; Barta 1988: 477). Ezzel

szemben Szeged 1552-es ostroma már érzékenyen érintette a helyi gazdaságot – ez első sorban 1560 után érzékelhető, a század végi vámbevételek pedig a század hatvanas éveinek 25 százalékát érték csak el. Ezzel is magyarázható, hogy Prépostvári Bálint egri főkapitány a 16. század végén a hódoltság főbb városai között nem említi meg Szegedet (Szakály 1983: 575-576). Az ostrom utánra tehető a szegedi polgárság nagyarányú kivándorlása, mely első sorban Nagyszombatra, Debrecenbe és Kassára irányult (Barta 1988: 477; Bálint 1995: 47). Ezekkel a városokkal már mindezt megelőzően is kereskedelmi kapcsolatokat ápolt Szeged, Nagyszombattal például a Habsburg Birodalom felé irányuló marhaexport révén kerültek szoros üzleti kapcsolatba. 1576-os adatok bizonyítják, hogy két Szegedről elszármazott nagyszombati tőzsér, Szegedy Márton és Szegedy András hatalmas vagyon birtokosaiként a királyi kamarának is kölcsönt tudtak nyújtani (Bálint 1995: 47-48). Az ostrom utáni gazdasági folyamatokkal állhatott összefüggésben, hogy egyes olyan dunántúli tőzsérek, akik a fent említettek szerint a szegediektől átvett szarvasmarhát szállították külföldre, maguk keresték fel a marhatenyésztés területeit, ahonnan a szegediek mellőzésével egyenesen a velencei út dunántúli szakaszára hajtották azokat (Szakály 1983: 574). Mindezen gazdasági visszaesés ellenére a szegedi agrárgazdaság legnagyobb hányadát még mindig a szegedi szarvasmarha-tenyésztés adta (Szakály 1983: 597), és annak dacára, hogy a kereskedelmi útvonalak némileg átrendeződtek, a szegedi tőzsérek még mindig az ország legfontosabbjai közé tartoztak. A tőzsérek Szeged város életében is fontos szerepet töltöttek be, ezt bizonyítja, hogy Nagy Jakabot 1578-ban harmadmagával együtt három évre megbízták a város földesúri jövedelmeinek és tizedeinek beszédésével (Szakály 1983: 594).

Az alföldi kereskedők és az osztrák, délnémet és velencei kereskedők faktorainak legfőbb találkozási pontja a győri és a magyaróvári vásárookra helyeződött át, így a Szegeden áthaladó velencei kereskedelmi úton a 16. század derekától szinte megszűnt a marhahajtás. Ehelyett a Duna-Tisza közén haladtak a szegedi gulyák, a hódoltságból kivezető legfontosabb váci és pesti, később pedig a budai vámhelyek felé. Ezeken kívül fontos még megemlíteni a dunaföldvári révet is, melyen 1562. szeptember 17-én a szegedi Ferenc diák 300 marhát hajtott át; melyből arra következtethetünk, hogy minden bizonnyal Székesfehérváron keresztül is fontos út vezetett Győrbe. E réveken áthaladók az említett magyaróvári és győri vásárokra igyekeztek, ám fontos végcél volt ebben az időszakban Morvaország és Szilézia is, amit a játói hídvám naplója is bizonyít (Szakály 1983: 586-588; Miskei 1996: 127; Blazovich 2007: 64).

Mivel a budai hajóhíd csak az 1570-es években épült meg, a hatvanas években a szegediek első sorban a váci vámnál léptek ki a hódoltságból. A váci hídon áthajtott szegedi mar-

hák mennyiségéről pontos képet alkothatunk az 1563-as váci vámnapló alapján. Ebben az évben 21 szegedi tőzsér lépte át a hódoltság határát összesen 1718 állattal Vácott, amely alapján Szeged városa Makó, Jászberény és Debrecen után a negyedik legtöbb marhát kibocsátó hely volt a hódoltság területén. A budai hajóhíd azonban jóval kényelmesebben elérhető vámhely volt a szegediek számára, ezért – miután az megépült – inkább itt hajtották át állataikat. A szegediek Budán is a legtöbb marhát és legtöbb ökröt felhajtók sorába tartoztak (Szakály 1983: 586-587).

A kereskedők földrajzi specializációja fontos kérdés a tőzsértevékenység kutatásában. Az világosan látszik, hogy a hódoltsági területek kereskedői közül rengetegen specializálódtak a marhára, mint termékre, de ezen kívül egyfajta területi orientáció is megfigyelhető a következő esetre alapozva. Mocsonokon 1574-ben a szegedi Budai István, Nagy Péter, Jakabfi Péter, Sánta Ambrus és Gyalus Urbán marhavásárlás céljából megjelentek, majd más szegedi tőzsérek tartozásai miatt 1575. február 1-én Bakics Péter lefoglalta állataikat, majd ugyanezen oknál fogva bíró elé állíttatta és 100 forint megfizetésére kötelezte őket (Reizner 1899-1900a: 143.; Borovszky 1900: 638). Ezen jogtalan sérelmeket panaszolta el 1577. december 12-én Budai István és Sánta Ambrus a pozsonyi királyi kamarának: „Ilyen méltatlan nyomorított meg bennünk immár három utunkban, mely nyomorúságnak miatta tellyességgel megfogyatkoztunk és az szegedi kereszködő ember hallván efféle méltatlan való nyomorúságot, az kereskedést elhették, ki szántásával, ki más étellel él, annéra, hogy ez két esztendő járásban vallott ez méltatlan tartás miatt az ő felsége kamarája 2 000 rh. forint fogyatkozást, mert ott való ember fel nem mer jönni féltében.” (Borovszky 1900: 638)

Ebből az esetből több, a szegedi marhakereskedelmet érintő következtetés vonható le. A levélben említett, kamarát érintő 2 000 forintos bevételkiesés nem származhatott másból, mint a be nem fizetett harmincadból, amit regálé címén a nemességen és az egyházon kívül mindenkitől, így sokszor a kiváltsággal bíró tőzsérektől is beszedtek. Ismeretes, hogy az 1562-ben bevezetett vámtarifák alapján egy pár marha után 3 forint harmincadot szedtek (Bán 1989a: 177), tehát két év alatt 2 000 forint harmincadvám 1333 marha áthajtását jelentette volna, ami fényes bizonyítéka a Morvaország, illetve Ausztria felé irányuló eddigi rendszeres és nagyarányú, szegedi tőzsérek által lebonyolított marhaexportnak.

Mocsonok földrajzi helyzete megengedi azt a következtetést, hogy Szeged Nagyszombattal hosszú idő óta ápolt kereskedelmi kapcsolata játszott közre a szegedi marhakereskedők itteni megjelenésében. A fenti levél azon kitétele alapján, hogy némelyek „az kereskedést elhették, ki szántásával, ki más étellel él”, egyrészt megállapítható, hogy a szegedi marhakereskedők ezen csoportja földrajzilag specializálódott a Nagyszombat környékén áthaladó

marhaexportra, hiszen a Mocsonokon előfordult önkényeskedések miatt feladták tevékenységüket, holott más irányba is nyugodtan szállíthatták volna állataikat, ám ezek szerint csak erre rendelkeztek kapcsolati tőkével. Felmerül tehát a kérdés, hogy a specializálódás jelensége kizárólag az említett szűk kereskedőcsoportra, vagy általában az egész ágazatra jellemző-e. Másrészt viszont kijelenthetjük, hogy a tőzsérek ezen körének a kereskedelmen kívül más megélhetési forrása (pl. földművelés) is lehetett, amiből a kereskedelem feladása után is megélhetett.

A történetek dacára a játói hídvám naplója alapján bizonyítható a Morvaországba irányuló szegedi marhakivitel újbóli megindulása, és az 1577-ben panaszt tevő Sánta Ambrus nevét pedig az 1587-es és 1588-as szegedi vámnaplókban már a legtöbb marhát vámoltató tőzsérek nevei között olvashatjuk (Szakály 1983: 588-589).

A 17. századi szegedi marhaexport irányairól rendkívül kevés adatunk van, ám a tevékenység meglétét gróf Pálffy Pál 1649. évi levele egyértelműen bizonyítja. Ebben a szegedi tőzséreket feljogosítja arra, hogy az őket megtámadó marhatolvajokat elfogják (Reizner 1899-1900c: 186-187 [CXV]). A marhaexport továbbélését támasztja alá egy 1663-as eset is, amikor is a jelzett év nyarán Szűcs István és Tóth Sámuel vágómarhákat adtak el Füleken (Szakály 1983: 682).

3.3. PIACKONCENTRÁLTSÁG, EXPORT ÉS VÁROSI ÖNELLÁTÁS

A folyamatos marhakereskedelem és marhatenyésztés kapcsán felmerül a kérdés, hogy Szeged marhakereskedelmében milyen mértékben oszlottak meg az exportra kerülő, illetve a helyi keresletet kielégítő jószágok. A tényleges kereskedelmi forgalmat és ezen folyamat koncentráltságát a város vámelszámolásainak tükrében vizsgálhatjuk.

A szegedi vámhely áruforgalmának egyetlen pontos forrását az 1585. augusztus 11. és 1588. július 24. között keletkezett vámnaplók szolgáltatják, melyekből az áruk fajlagos megoszlása mellett az azok után szedett mindennemű adó mennyiségéről is képet kaphatunk. A szegedi vámhely forgalma a korszakban erősen exportorientált volt, az itt áthajtott marhák döntő többsége külföldre került. Az összforgalmat tekintve a külkereskedelmi forgalom értéke 1585/1586-ban ötszöröse, a következő évben pedig már hétszerese volt a régió belüli értéknek (Szakály 1983: 585). Az adatok alapján világosan kirajzolódik, hogy a felvevőpiac igényeivel összefüggésben mind a három taglalt évben szeptember-október környékén élénkült meg a marhahajtás. Ez az időszakos fellendülés nyilván az egész ország marhakereskedelmét jellemezte, hiszen az 1563-as váci vámnapló szerint ott is augusztustól októberig tetőzött a marhahajtás. Ezen kívül 1586-ban és 1588-ban a tavaszi kereskedelmi csúcsidőben is jelentős

marhaállomány kelt át a szegedi vámhelyen, például 1586. május 20. és június 8. között 625 ökör került itt elvámoltatásra (Szakály 1983: 576, 580; Miskei 1996: 129.).

Évenkénti lebontásban a következő mennyiségű szarvasmarha haladt át a szegedi réven: 1585/1586-ban 2 791 darab, 1586/1587-ben 1 520 darab, 1587/1588-ban pedig 3 183 darab. A három év alatt tehát összesen 7 494 marha. Mivel a vámnaplók nem értékük szerint, csupán darabszámra közlik a jószágok mennyiségét, ezért csak a tenyésztőkörzet közelében ismert 11 forintos marhaárból becsülhetjük meg az áthajtott állatok összértékét. Ez a fentebb jelzett éves lebontásban a következőképpen alakul: 1585/1586-ban 30 701 Ft, 1586/1587-ben 16 520 Ft és 1587/1588-ban 34 013 Ft. Ezen állatok döntő többsége külföldre került (Szakály 1983: 583-585). Habár nem tudjuk biztosan, hogy az itt vámoltató tőzsérek honnan származtak, Szakály (1983: 588) rámutat arra, hogy a korabeli szegedi névanyag tükrében valószínűleg többségük ténylegesen szegedi illetőségű lehetett, így például Nagy Jakab, Ferenc diák, Sánta Ambrus, Szabó Tamás (3. táblázat). Amennyiben a szegedi tőzsérek is áthajtották marháikat a szegedi réven, arra következtethetünk, hogy nem csak a Tisza jobb partján nevelt állataikat szánták exportra, hanem a Tiszántúlon is megfordulhattak, hogy Torontál és Temes megyében is ökröket vásároljanak ugyanezen célra (Szakály 1983: 588).

Érdemes a feldolgozott szegedi adatokat a váci vámhely adataival összevetni, amely a Szegeden keresztül vezető marhahajtási útvonal egy másik szakaszának fontos vámhelye volt. Az 1563-as évből lelhető fel az egyetlen itteni vámnapló, amely a vámon áthaladó tőzsérek lakhelyét is rögzíti. Szakály (1983: 586, 588, 590) kiemeli, hogy az 1563-as váci és az 1585-1588-as szegedi vámnaplók adatainak ismeretében Szeged város marhakivitele a két forrás keletkezése között eltelt több mint 20 év alatt jelentősen növekedhetett, hiszen a váci feljegyzések 1718 ökröt említenek egy év alatt, ezzel szemben mind az 1585-1586-os, mind az 1587-1588-as szegedi adat jóval felülmúlja az említett váci értéket, 2791 és 3183 marha éves elvámoltatásával. Összehasonlítva a két vámhely marhaforgalmának koncentráltságát is, e tekintetben pedig rámutat, hogy a váci kilépőhely forgalma jóval koncentráltabb volt, hiszen Vácott átlagban 82 állatot vámoltatott el egy-egy szegedi tőzsér alkalmanként, Szegeden viszont ugyanez a szám a 45 legnagyobb hajtó esetében is csak 59 (Szakály 1983: 586, 588, 590).

Eme két forráscsoport összehasonlítása azonban több problémát is felvet. A 16. századi agrárkonjunktúra hatására a magyar szarvasmarha-export mértéke a század második felében valóban megnőtt (Zimányi 1985a: 315, 350), ám, hogy ezzel egyidejűleg a szegedi marhakivitel milyen módon és milyen mértékben változott, nem tudjuk pontosan megállapítani. A váci vámnaplót nem vehetjük az 1563-as szegedi marhaexport alapjául, hiszen a század közepén Szeged tőzsérei a vácin kívül más vámhelyeken is áthajtották állataikat, elég csak a fent emlí-

tett dunaföldvári és pesti réveket figyelembe vennünk. Az 1585-1588 között Szegedről hajtott marhák számát pedig a szegedi vámnaplók alapján azért nem határozhatjuk meg pontosan, mert a Tisza jobb partján tartott és onnan piacra hajtott marhák nem kerültek elvámoltatásra. Emellett pedig azt is fontos kiemelni, hogy a váci vámnapló több mint 20 évvel a vizsgált szegediek előtt keletkezett, ezért ha a koncentráltság mértékét össze is tudjuk vetni, mégis figyelembe kell vennünk az időbeli különbség esetleges torzításait.

Az viszont bizonyos, hogy a szegedi hajtási átlagszám alacsonyabb mivoltát az állatok összegyűjtését végző kisvállalkozók, állataikat piacra hajtó kistenyésztők, illetve távoli felvevőpiacokra szánt nagyobb csordáik összevásárlásán fáradozó, kisebb részcsoportokkal a környékbeli vásárokról hazatérő nagykereskedők tevékenységével magyarázhatjuk. Jó példa erre a nagykereskedő Fejér Márton esete, akit 1587. szeptemberében öt nap alatt kétszer is bejegyeztek a szegedi vámnaplóba, először 72, majd 75 marhával. A váci vámhelyen inkább a külföldi piacok felé igyekvő nagyobb csordákat hajtották át (Szakály 1983: 590).

Az exportra hajtott állatok számát érdemes a város marhaállományával és a helyben vágott marhák mennyiségével összevetni. A legelőhasználat kapcsán már taglaltak szerint 1570-ben kb. 49380-ra tehető a szegedi tulajdonú marhák száma. Egy ugyanebből az évből származó összeírás szerint 691 adófizető élt a városban, így az egy háztartásra átlagosan jutó 72 darab szarvasmarha az itteni állattartás óriási nagyságára utal. Ezen adatok ismeretében szintén nem tűnik megalapozottnak sem a szegedi, sem a váci vámnaplókat tekinteni a városi marha-export volumenének alapjaként. A Csanád megyei Csókás és Dálegyháza falvakban 1563/1564-ben kevesebb, mint egy teljes év alatt 21, illetve 24 piacra hajtott jószág jutott egy családra, így a fentebb vizsgált két vámnapló alapján egy szegedi adófizetőre jutó 2-3 marha elenyészően alacsonynak tűnik (Szakály 1983: 610). Feltételezhető, hogy a dunántúli tőzsérek vitték eladásra a város marháit, akik a század vége felé egyre gyakrabban keresték fel maguk a tenyésztőközönségeket, így nem maradt nyoma az állatok szegedi eredetének a vámnaplóban.

Az export mellett természetesen a város teljes ellátását is fedezte a marhatartás volumene. A húsforgalmazás a város több mint 21 mészárszékében folyt (Szakály 1983: 570), ennek volumenére a török számára befolyt jövedelem összegéből következtethetünk. A beszedett adó az 1549. november 20. és 1550. szeptember 11. között eltelt tíz hónap alatt 876 akcse (Kammerer–Lászlófalvi Velics 1886/2011: 64-69 [XLVII]), az 1555. augusztus 18-át követő egy évben 845 akcse (Kammerer–Lászlófalvi Velics 1886/2011: 89-91 [LXVIII]), 1558-ban pedig a három őszi hónapot valószínűleg magában foglaló négy hónap alatt 278 akcse volt (Kammerer–Lászlófalvi Velics 1886/2011: 118-121 [XC]). Tehát az ebből származó éves kincstári bevételek a következőképp alakultak (a nem teljes évre vonatkozó adatokból kiszá-

molt, becsült értékeket is figyelembe véve): 1549-1550-ben 1051 akcse, 1555-1556-ban 845 akcse, 1558-ban pedig 834 akcse. A fokozatos csökkenés az 1552-es szegedi ostrom következtében fellépő lakosság- és az ebből adódó keresletcsökkenésnek tudható be, valamint fontos kitérni a tényre, hogy a város demográfiai viszonyait befolyásoló tényezők előtt maguk a céhtagok sem térhettek ki, létszámuk a városi lakosság csökkenésével és növekedésével együtt ingadozott. Azon utalásukból, hogy az „ország összeírásakor” még harmincöten lehetnek (Szilády–Szilágyi 1863: 330 [XC]), feltehető, hogy Szeged jövedelmeinek első török feljegyzésekor, azaz 1546-ban volt meg ez a létszám (Szakály 1983: 570). Ezt támasztja alá azon kijelentésük is, hogy mintegy harmincan nyertek engedélyt a török hódítás alkalmával a mészároság folytatására (Szilády–Szilágyi 1863: 331-332 [XCI]). 1584-ben, amikor a budai pasához fordultak a bíróválasztás kérdésében, saját bevallásuk szerint számuk a harmincat is meghaladta (Szilády–Szilágyi 1863: 291 [VIII]), ám 1601-re időközben hat-hét főre apadt a céh létszáma (Szilády–Szilágyi 1863: 296 [XVI]). Az 1610-et követő több mint tíz évben tizenkét mészáros üzte mesterségét (Szilády–Szilágyi 1863: 298-299 [XIX], 303 [XXVI], 304 [XVIII]), majd egy keltezetlen feljegyzés már tizenhárom tagot sorol fel.⁵ 1626-ra már tizenötön voltak (Szilády–Szilágyi 1863: 309-310 [XXXVII]), négy év múlva újabb két személy csatlakozott hozzájuk (Szilády–Szilágyi 1863: 311-312 [XLI]). A céh létszáma 1637-ben tizenkettőre csökkent (Szilády–Szilágyi 1863: 315 [XLVIII]), de még ugyanebben az évben Tehenes Miklós, aki húsz évig Becskereken és Zomborban lakott, visszatért Szegedre, és folytatta a mészároságot, mint korábbi mesterségét (Szilády–Szilágyi 1863: 316 [XLIX]). Így fokozatosan nőtt a céh létszáma, 1640-ben már tizenötön voltak.⁶ Négy év múlva Tehenes László, Jó György és Tehenes Miklós halálakor a céh kérvényezte, hogy az elhunytak fiai, Tehenes Balázs, Sárkány Tamás, és Szűcs Ferenc felvehessék a mészáros mesterséget. Miután a török ezt engedélyezte, külön rögzítette, hogy a három újoncot ugyanazok a jogok és kiváltságok illessék meg, mint a mészáros céh többi tagját (Szilády–Szilágyi 1863: 321-322 [LXV], 322 [LXVII]). Nem sokkal később számuk már tizenhétre nőtt,⁷ ám a század közepétől kezd-

⁵ Szűcs Ferenc, Losonczi András, Babaraczi István, Szűcs György, Sárkány István, Tehenes László, Gyurka András, Zabos János, Szűcs Ferenc, Szűcs Mihály, Kara György, Kiss Illyés Tamás, Borsos Péter (Szilády–Szilágyi 1863: 307 [XXXVIIIa.]).

⁶ Siha János, Pitáris György, Mora Balázs, Tehenes Miklós, Göröcsi Gellért, Babaraczi István, Kara György, Borsos Péter, Tehenes László, Sós Miklós, Kánkóczi Ferenc, Sárkány István, Jó György, Lásán András, Sós György (Szilády–Szilágyi 1863: 318 [LV]).

⁷ Babaraczi István, Sárkány István, Mészáros Gergely, Szűcs Gellért, Szűcs György, Kánkóczi Ferenc, Losonczi András, Pitáris György, Boros Balázs, Tehenes Balázs, Szűcs Ferenc, Tehenes Ferenc, Sós Izsák, Szabó Balázs, Kara György, Sárkány Tamás, Borsos István (Szilády–Szilágyi 1863: 322-323 [LXVIII]).

ve a hajdan harmincöt tagból álló céh létszáma fokozatosan csökkent, 1659-ben tíz (Szilády–Szilágyi 1863: 330-331 [XC]), 1662-ben pedig már csak kilenc tagot számlált (Szilády–Szilágyi 1863: 331-332 [XCI]). Röviddel ezután keletkezhetett az a levél is, mely csupán nyolc mészárost említ (Szilády–Szilágyi 1863: 332 [XCII]). Ezzel a munkaerő-csökkenéssel a céh már nem tudott megbirkózni, ezért még 1662-ben kérvényezték a szegedi török hatóságoknál a meghalt tagok fiai közül Móra András, Móra Ferenc és Kaszab Péter tagfelvételét (Szilády–Szilágyi 1863: 331-332 [XCI]), valamint Sebestyén György helyi lakosét is, akinek alkalmasságát a kérvényezők így indokolták: „ki mind mesterségünkben jártas, mind egyéb kötelességeink teljesítésére alkalmas, és erre hajlandó is” (Szilády–Szilágyi 1863: 332-333 [XCIII]).

A céh létszámának változását az előbb említettek szerint érdemes összehasonlítani Szeged demográfiai viszonyaival, melyekhez szorosan kapcsolódik a városban állomásoztatott török zsoldosok száma is, akiket valószínűleg éppúgy a céh látott el marhahússal, mint a szegedi lakosokat. A városban 1546-ban 1322, 1554-ben pedig már csak 887 keresztény családfőt találunk (Szakály 1983: 541), később 1580-ban 702 családot írtak össze, 1590-ben pedig már csak 578-at. A tizenöt éves háború első felében a családok száma 315-re csökkent, majd a háború előrehaladtával ez az érték tovább apadt (Káldy-Nagy 1970: 171, 175). A török hódítás nyomán a muszlim zsoldosok is fogyasztóként jelentek meg a mészárosok számára. A város eleste utáni években 300-350 török katona élt Szegeden (Kammerer–Lászlófalvi Velics 1886/2011: 52-53 [XXXVII], 69-71 [XLVIII.]), majd 1556 és 1569 között már bőven 300 alatt maradt a számuk (Kammerer–Lászlófalvi Velics 1886/2011: 98 [LXXIX], 121-122 [XCI], 202 [CXXXI]). A későbbi létszámcsökkenésüket csak az összeírt lovasok száma alapján vázolhatjuk fel, akiknek száma az 1569-es 86 főről (Kammerer–Lászlófalvi Velics 1886/2011: 202 [CXXXI]) kevesebb, mint 10 év alatt 48-ra csökkent (Kammerer–Lászlófalvi Velics 1886/2011: 265 [CXLIV]), de még 1592-ben is csak 51 volt (Kammerer–Lászlófalvi Velics 1886/2011: 384 [CXCI]). A mészárosok létszáma ezen adatokhoz alkalmazkodó tendenciát mutat. 1546-ban több mint harmincan voltak, ez a szám az 1580-as évekig nem csökkent radikálisan, hiszen az elvándorolt városi lakosok miatti keresletcsökkenést részben kompenzálhatta az ide kerülő török katonák és más egyéb tisztséget viselő muszlimok húsigénye. A fogyasztók csökkenésével párhuzamosan 1601-re pedig már csak hatan-heten üzték a mészáros szakmát. Egy hirtelen visszaesést figyelhetünk meg a városban bárd alá került állatok mennyiségében is, míg 1585-1587-ig évente ismeretlen kvóta szerinti megoszlásban több mint 1800 juhot vagy több mint 900 marhát vágtak le, addig ez a két szám a következő évben 776-ra és 388-ra esett vissza (Szakály 1983: 611). A városi lakosság a háború után lassú növeke-

désnek indult, 1620 körül már 354, 1670 körül pedig 579 adózó élt Szegeden (Szakály 1983: 675). Kisebbségi ingadozásokkal ugyan, de a mészárosok is egyre többen lettek, 1610 után évekig tizenkét tagot számlált a céh, majd 1640-ben már tizenötöt jegyeztek fel. Ám innentől újra csökkenésnek indult a mészárosok száma. 1659-ben tízen, 1662-ben mindössze kilencen gyakorolták mesterségüket, ennek ellensúlyozásaként kérvényezték a török hatóságoknál a négy új tag felvételét.

Ezen adatok ismeretében tehát a szegedi mészáros céh tényleg el tudta látni a város lakosságát és az utasokat, ahogy azt egy 1630-as forrásban is olvashatjuk, mely szerint a környéket is a szegedi mészárszékek látták el hússal (Szilády–Szilágyi 1863: 311-312 [XLI]).

3.4. TEVÉKENYSÉGDIVERZIFIKÁCIÓ

A tőzsérkedés és mészárosság kapcsolatáról, és a mészárosok részéről e két tevékenység szükségszerű összefonódásáról már korábban szó esett. Mindezek mellett természetesen a tőzsérek a kereskedői vénájukból adódóan olykor más termékekben rejlő lehetőségeket is megragadtak, míg a szegedi mészárosok egyfajta hírvívó feladatot teljesítettek, mely széles kiváltságai alapja lett. Mindez előrevetíti hatalomhoz való viszony későbbiekben történő bővebb tárgyalását.

A szegedi tőzsérek leginkább folyamatos tevékenységük révén emelkednek ki a kereskedelembe bekapcsolódó szegedi polgárok közül. Sokszor nem a marha volt az egyetlen kereskedelmi cikkük, erre szintén az 1585-1588-as szegedi vámnaplókból következtethetünk. A legnagyobb tőzsérként megjelenő Nagy Jakab például marhán kívül a következő árukkal lépte át a szegedi vámot a jelzett időszakban: 300 darab marhabőr, 50 disznó és 15 és fél gurus (*Szójegyzék*) értékű hal. Ferenc diák neve mellett ugyanitt 1200 darab birkabőr, 66 darab birka, 2 hordó bor és 10 gurus értékű vas szerepel. Szabó Tamás 5 gurus értékű búzát, egyszer 290 darab sókockát egyedül, másszor 130-at Sós Istvánnal együtt, 6 hordó bort, és 10 gurus értékű vasat, Pócs Péter pedig 58 gurus értékű birkagyapjút, 2560 darab birkabőrt, 750 darab birkaprémet és 160 birkát vitt át a vámon három év alatt (Szakály 1983: 593-595). Mindemellett a fentiekben már említésre került a tény, hogy a földművelés is jelentős szerepet játszott sok tőzsér megélhetésében.

A kereskedői termékpalletta szélesítése nem szokatlan a mészárosok körében sem, a céh például az általa vágott állatok bőrét is eladásra kínálta (Hilf 1929: 26-27). A céh szempontjából azonban jelentősebb hírvívó tevékenység gyökerei is mélyre nyúlnak. Már a török magyarországi megjelenése előtti időből is találunk példát a hírszerzésbe bekapcsolódó magyar kereskedőkre. Az erdélyi szász városok a középkor végén információkat adtak át a magyar

katonai vezetőknek a román, és esetenként a török területeken zajló eseményekről, melyekkel kereskedelmi kapcsolatban álltak. A török uralom alatt felértékelődött a hódoltsági magyar kereskedők hírvivő szerepe, feladatukat pedig megkönnyítette, hogy ebben az időszakban sem a török, sem az olasz vagy német kereskedők nem fordultak meg szívesen a hódoltsági területeken. Ám nem csak a magyarok, hanem a törökök is elvárták a kereskedőktől, hogy az úton gyűjtött információkat átadják (Szakály 1985: 7).

A 14-15. századra a mészárosok és tőzsérek váltak a leggyakoribb hírvivőkké, akik hatalmas marhacsordákat fegyveres kísérettel hajtották az országon keresztül, így a fontosnak vélt információk is biztonságban lehettek birtokukban. A debreceni és a szegedi mészáros céh tagjai is efféle tevékenységet folytattak (Kamody 1985: 14). A Szapolyai János által 1529-ben, az utazó szegedi polgárok számára kiadott védlevelén (Reizner 1899-1900c: 132-133 [LXVI]) akár a hírközlésbe bevont kereskedők védelmét is érthetjük, hiszen ekkoriban az utazás egyben kereskedelmet is jelenthetett.

A törökök megjelenése után a mészáros céh már egyértelműen a hódítóknak végezte postaszolgálatát, a hódoltság kori Szeged életéről fennmaradt legtöbb török irat is ezen céhhez kapcsolatos. A mészárosok általános feladataik mellett hatalmas szolgálatot tettek a töröknek azzal, hogy „miután e végvidéken a kormányt illető levelek hordására sem az átkozott ellenség, sem a moszlimok részéről senki sem vállalkozott, a szegedi mészáros czéh vitte s küldte ezeket Belgrádra, Temesvárra, Egerbe, Budára s egyéb helyekre; ezen kívül kalauzolta a moszlim hadakat s az Erdélyből jövő leveleket gyors futárok által szállította” (Szilády–Szilágyi 1863: 288-289 [V]). Ezt a tevékenységet „már régen a királyok idejétől fogva” (Szilády–Szilágyi 1863: 287-288 [IV]) folytatták, erre a feladatra pedig céhes kereteik megbízhatósága mellett a tőzsérkedés révén szerzett tapasztalataik és helyismeretük tette alkalmassá őket, ezzel is csökkentve a tranzakciós költségeket. A legtöbb, mészárosokkal foglalkozó török oklevél az említett négy város irányát jelöli meg, valamint ezek környékét, de említés esik Zombor vidékéről (Szilády–Szilágyi 1863: 304 [XXVIII]), ezen kívül konkrét megjelölés nélkül más keresztény városokról és tartományokról is (Szilády–Szilágyi 1863: 286-287 [III]). A céhtagok a szultán kormányával és kincstárával kapcsolatos leveleket és rendeleteket (Szilády–Szilágyi 1863: 286 [II]), valamint a kaza (*Szójegyzék*) ügyeiben (Szilády–Szilágyi 1863: 292 [X]), vallásos ügyekben (Szilády–Szilágyi 1863: 327 [LXXXII]) és végek dolgában (Szilády–Szilágyi 1863: 304 [XXVIII]) íródott leveleket szállították, s ezen szolgálataikat nem csak időszakosan, hanem télen-nyáron elvégezték, a török hódítás óta pedig a muszlim sereget (Szilády–Szilágyi 1863: 303 [XXVI]) és a futárokat (Szilády–Szilágyi 1863:

303 [XXVI]) mindenkor kalauzolták. Mindezzel fontos összekötő kapcsolatot jelenthettek a jelentősebb török fennhatóság alatt lévő várak és Szeged között.

3.5. ADÓK, KIVÁLTSÁGOK, SÉRELMEK, HATALOMHOZ VALÓ VISZONY

Szeged függőségi viszonyai a hódoltság korában igen összetetté váltak, tekintve, hogy a városi közösség életét és önszerveződését egyszerre a királyi Magyarország és a Török Császárság felől is befolyás érte. Érdeemes megvizsgálni, hogy a kor vállalkozó rétegének képviselői, a helyi szinten sokszor hatalomra szert tevő tőzsérek, illetve az élelmiszerellátásban kulcsszerepet betöltő, zártabb közösséget alkotó mészárosok hogyan próbálták optimalizálni tevékenységüket és maximalizálni hasznukat a változó intézményi keretek és a kettős adózás tükrében.

A 16. század közepétől elterjedt gyakorlat szerint a török hatalom a meghódított területek adózását az adott ország korábbi jogszokásaihoz igazította. A vidéki hatalmi szervezet mindemellett ugyanúgy működött, mint a központi, igaz volt ez a budai vilajethez tartozó szegedi szandzsákra is (Szakály 1983: 618). Ugyan 1542-ben már megjelentek az első török adószedők Szegeden (Vass 1979: 10-11), a szandzsák jövedelmei csak 1543-tól szerepelnek a török elszámolásokban, innentől tekinthetünk a városra hódolt területként (Szakály 1983: 511). Szeged a megszállás kezdetétől házbirtok volt, azonban a státusszal járó előnyöket, nevezetesen az egy összegben történő adózást nem élvezhette a város, így némileg ki volt szolgáltatva a török adószedők önkényének. A helyzetet súlyosbította a tény, hogy a kincstári jövedelmeken kívüli földesúri jövedelmekkel a szandzsákbég (*Szójegyzék*) rendelkezett, aki saját emberei adminisztrációja nyomán folyamatosan nyomon követhette a vagyonváltozásokat, akár új bevételi forrásokat kutathatott fel (Szakály 1983: 625-626).

A szegediek által fizetett, a tőzsérek és mészárosok tevékenységével is összefüggő terhek kincstárba befolyó része volt a szegedi vámhelyen átszállított árukra kivetett vám, az átkelési illeték, a heti piacokon szedett helypénz, a sokadalmakkor fizetett vásárpénz, a vágóhídi illeték, az elkóborolt állatok utáni jövedelem, valamint a dzsizje (*Szójegyzék*), avagy a harács (*Szójegyzék*). A szegedi szandzsák 1548-as kanunnaméja kimondja, hogy „[a] városi lakosoknak a Tisza túloldaláról jövő-menő marháitól átkelési illetéken kívül (*reszmi gecsüd*) semmit ne szedjenek. Ha eladásra szarvasmarhákat hoznak, nekik is kötelező a vámfizetés.” (Vass 1979: 35) A nem eladásra hajtott marhák után átkelési illeték címén darabonként fél akcsét szedtek, míg a vásárra hajtott állatok vámja 12 és fél akce volt (Vass 1979: 35). A forrás 7. pontja szerint vágóhídi illeték (*reszmi kinare*) címén minden levágott szarvasmarha után két akce fizetése volt kötelező (Vass 1979: 34).

A fejadót a jövedelem függvényében vetették ki a nem mohamedán lakosságra, „aki házán, szőlőjén és földjén kívül, marháit, házán belül lelhető holmiját és hordaiban levő borát számítva 300 akcsét érő ingósággal rendelkezik, annak évente 50 akcse harács-adót” (Káldy-Nagy 1970:72) kellett fizetnie. A 300 akcse épp egy marha 6 forintos átlagárával egyezett meg. Más szabály vonatkozott a legeltető pásztorokra, akik az Alföldön, tehát akár a Szeged környéki pusztákon is legeltettek. Őket 10 marha, illetve 50 birka után kötelezték 50 akcse fizetésére, így a jómódú pásztorokra enyhébb feltételek vonatkoztak, mint a városi állattulajdonosokra, akik már egy marha után ugyanazt a terhet viselték, mint pásztorokodó társaik (Káldy-Nagy 1970: 72-73).

A török által szedett, tőzsérek és mészárosok szempontjából fontos földesúri jövedelmek a következők voltak: kapuadó, termény- és állattized, darabonkénti pénzadó az állatok után, különböző bírságpénzek valamint tűzifa- és szénaadó. A kapuadó, vagy iszpendzse (*Szójegyzék*) a harácsot is fizető adószedők terhe volt, a két összeg egyformán 50 akcséra rúgott évente, ám a kapuadót két részletben szedték. Minden bizonnyal terjedt a tized pénzben való megváltása Szegeden, hiszen 1577-ben ezt a gyakorlatot szultáni rendeletben tiltották meg a város kádijának (*Szójegyzék*). Így a tizedet élőállatban, esetleg terményben, míg az állatok darabonkénti adóját pénzben hajtották be, mely újabb 1 akcséval járult hozzá a terhekhez. A tűzifa- és szénaadó 1570-es bevezetésekor 50 akcse volt (Szakály 1983: 627-628).

A városok határában, a pusztákon tartott állatok után azonban szokás szerint nem szedtek semmit (Káldy-Nagy 1970: 80), ám a város azon helyzetéből kifolyólag, hogy a szandzsákbég felügyelete alatt történtek a földesúri adóösszeírások, a helyi török hatalom kihasználhatta a legelők megadóztatásának lehetőségét, amivel a csökkenő szegedi bevételeket kívánták kompenzálni. Az ügy kapcsán került sor a már részletezett legelővitára, mely során újabb, elvileg marhánkénti egy akcsés, a gyakorlatban azonban a városi marhaállomány nagyságával arányos, potenciális összeget el nem érő, éves átalánydíj került meghatározásra. E konfliktus kapcsán a szegedi lakosság a szultáni divánnak küldött panaszlevelet, tehát a helyi török hatalommal szemben a magasabb körökhöz fordult, ez utóbbi pedig a szandzsákbég ellenében a szegediek védelmére kelt (Szakály 1983: 597-598).

Ha összesítjük a tőzsérekre jutó vélhető terheket, a harács, iszpendzse és szénaadó összesen 150 akcsés összegét állandónak vehetjük a háztartásokban. Szakály (1983: 630) – jobb híján- egy 17. századi analógia alapján a tizedből származó terheket körülbelül ugyanennyinek becsülte. A korábban említettek alapján a tőzsérek is foglalkoztak földműveléssel is (Borovszky 1900: 638), így ez az összeg rájuk nézve is igaz lehet. Ha számolunk a marhánkénti állatadóval, az állat értékének öt százalékát sem meghaladó kezdeti vámokkal és

az ennél is alacsonyabb áthajtási illetékkal, megállapítható, hogy ha ezek az adók egy átlag háztartás számára nem is voltak alacsonyak, a marhakereskedelem valóban jövedelmező ágazat lehetett, hiszen a terhek a 300 akcsés marhaárak tükrében nem tűnnek elviselhetetlennek (Káldy-Nagy 1970: 72-73; Miskei 1996: 128). Ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a szegedi tőzsérek szempontjából elképzelhető, hogy optimálisabb volt a város eleste és 1552-es visszafoglalási kísérlete után elhagyni a várost, és a meglévő kapcsolatokat kamatoztatva más városokba települni, mint ahogyan azt sok kereskedő meg is tette.⁸

A város lakosságának mindemellett közmunka címén különböző feladatokat kellett teljesíteni a török hadsereg számára (várépítés, robot). Ez minden bizonnyal rendszeres lehetett, hiszen a szegedi mészáros céhhel kapcsolatos fennmaradt oklevelek többsége ezt a szolgálatot a kiváltságok csorbulásaként említi. A céh a töröknek tett levélszállítás fejében sokkal szélesebb kiváltságokat élvezett, mint általában a korabeli céhek (Szakály 1983: 611). Mivel ezekre a feladatokra rajtuk kívül senki nem vállalkozott, „szolgáltatásuk másokénál nagyobb” volt (Szilády–Szilágyi 1863: 304 [XXVIII]), a török igen nagy becsben tartotta a céhtagokat, ezért kaphatták kedvezményeiket is (Hilf 1929: 26-27).

Kiváltságaikat rendszeresen beiktatták a császári defterbe (Szilády–Szilágyi 1863: 286 [II], 287 [IV], 293 [XII], 294 [XIII], 298-299 [XIX], 303 [XXVI]) (*Szójegyzék*), valamint azokról a budai pasától és az egri dívántól is temesszüköt (*Szójegyzék*) kaptak (Szilády–Szilágyi 1863: 286-287 [III], 306 [XXXIV]). A szokott szolgáltatásaik mellett fizetett törvényes adók és illetékek a következők voltak: minden céhtag egységesen harácsfizető volt (Szilády–Szilágyi 1863: 295-296 [XV], 296-297 [XVI], 309-310 [XXXVII], 322 [LXVI], 322 [LXVII], 322-323 [LXVIII], 330-331 [XC]), ezen kívül a törvényes tizedet (Szilády–Szilágyi 1863: 295-296 [XV], 296-297 [XVI], 309-310 [XXXVII], 322 [LXVII]), valamint az iszpendzsét is beszolgáltatták (Szilády–Szilágyi 1863: 296-297 [XVI], 309-310 [XXXVII], 322 [LXVII]). Egy 1600-as és egy 1626-os forrás a mészárosokra kivetett más illetéket (*reszm*) is említ (Szilády–Szilágyi 1863: 296-297 [XVI], 309-310 [XXXVII], 322 [LXVII]), ám ennek pontosabb meghatározására nem tér ki, valószínűleg ez valamilyen ideiglenes kötelezettséget jelenthetett. A céh karakulluk (Szilády–Szilágyi 1863: 286 [II], 286-287 [III], 287-288 [IV], 292 [X], 294-295 [XIII], 311-312 [XLI]) (*Szójegyzék*), közterhek (*tekli*) (*Szójegyzék*) (Szilády–Szilágyi 1863: 282 [II], 286-287 [III], 287-288 [IV], 290 VII], 292. [X], 303 [XXVI], 329-330 [LXXXIX], 330-331 [XC]), rendkívüli munka (Szilády–Szilágyi 1863: 289-290 [VI]), rendkívüli és önkényszerű terhek (Szilády–Szilágyi 1863: 289-290 [VI], 294-295

⁸ Vö. 3.2. fejezet, 5. bekezdés.

[XIII], 298-299 [XIX], 302 [XXV], 306 [XXXVI], 311-312 [XLI]), rendkívüli adó (Szilády–Szilágyi 1863: 295-296 [XV], 302 [XXV], 306 [XXXVI]), várerődítéseknél tett szolgálat (*cserekhorlik*) (Szilády–Szilágyi 1863: 289-290 [VI]), és városi szolgálat (Szilády–Szilágyi 1863: 307 [XXXVIII]) alól fel volt mentve, valamint a szultánig bezárólag a legkülönfélébb rangú török tisztviselők parancsai alapján nem lehetett őket ser- (*Szójegyzék*), kanun- (*Szójegyzék*), defter-, temesszük- és rendeletellenes szolgáltatásokra szorítani (Szilády–Szilágyi 1863: 289-290 [VI], 290 [VII], 293 [XII], 306 [XXXIV]).

Kizárólagos joggal természetesen a mészáros céh mérhette a húst Szegeden, a „székállás a [...] mészárosokon kívül mindenkinek tiltva” volt (Szilády–Szilágyi 1863: 311 [XLI]). Kiváltságaik körének későbbi bővülésére utal az egri pasa szegedi kádihoz intézett, 1659-ben kelt levele, melyben utasításba adja, hogy a mészárosoktól fejadójuk megfizetésén kívül semmit ne követeljenek (Szilády–Szilágyi 1863: 330-331 [XC]). Egy keltezetlen levél már azt is konkrétan megfogalmazza, hogy sem iszpendzsével, sem más adóval nem tartoznak a dzsizje megfizetésén kívül (Szilády–Szilágyi 1863: 322-323 [LXVIII]).

A mészáros céh különleges jogállását jelzi a saját bíró megválasztásának joga (Szilády–Szilágyi 1863: 288-289 [V], 291 [VIII]). A bíróválasztás kezdetben nem szabályozott módon, csupán a szokásjog alapján történt, majd 1584-ben maga a budai pasa adta meg nekik ezt a jogot (Szilády–Szilágyi 1863: 291 [VIII]), egy későbbi levélből pedig arról is értesülhetünk, hogy bírójukat maguk közül évente megválasztották (Szilády–Szilágyi 1863: 298-299 [XIX]). A mészárosbírók a céhtagoknál is szélesebb kiváltságokat élveztek. Sem a törvényes tizedet, sem az iszpendzsét, sem más adót (*reszm*) nem voltak kötelesek megfizetni (Szilády–Szilágyi 1863: 298-299 [XIX], 309 [XXXVII]). Egy 1580-as forrás (Szilády–Szilágyi 1863: 288-289 [V]) említi ugyan, hogy a fejadófizetés alól is mentesek, ám a későbbi, a bíró jogaira is kitérő levelek ezt a kiváltságot már nem említik, tehát nagy valószínűséggel ezt a terhet a későbbiekben nekik is vállalniuk kellett (Szilády–Szilágyi 1863: 293 [XII], 304 [XXVIII]).

A saját bíró intézménye egyértelművé tette a céh szegedi lakosságon belüli különállását. Ez sok esetben a helyi emineknek (*Szójegyzék*) és egyéb adószedőknek is szemet szúrt, a céh működésének behatóbb vizsgálatára lehetőséget nyújtó 55 eredeti, török irat szinte minden egyes darabja azért keletkezett, mert a céh széleskörű kiváltságait nem tartották tiszteletben, ezért azok minden alkalommal külön megerősítésre szorultak. Az évek során számos sérelem érte a mészárosbírókat. Az általunk ismert első ilyen eset 1580-ban történt, ekkor a szegedi adók beszédésével megbízott Piri bég a mészárosok bírájától is fejadót követelt (Szilády–Szilágyi 1863: 288-289 [V]). 1610-ben már a szegedi emin tizedet, iszpendzsét és más adókat is akart fizettetni vele, sőt némely más, meg nem nevezett szolgálat teljesítésére is kényszerí-

tette (Szilády–Szilágyi 1863: 298-299 [XIX]). Mindkét esetben a mészárosok jogainak betartására utasító levél érkezett a háborgatók figyelmeztetésére, ezekből értesülhetünk magukról a jogsértésekről is. A céh életében a legnagyobb gondot minden bizonnyal az jelenthette, mikor a török előjárók több alkalommal a mészáros céh egyik tagjának városi bírónak való kinevezésére törekedtek (Szilády–Szilágyi 1863: 304 [XXVIII], 308 [XXXVI], 309-310 [XXXVII], 322-323 [LXVIII], 329-330 [LXXXIX]). Egy helység előjárójának, főbírójának lenni ebben az időben beláthatatlanul szaporodó feladatok elvégzését jelentette. El kellett látnia az adóügyek intézését, a közmunkák megszervezését, a közrend fenntartását, valamint egy sereg alkalmi feladatot is, például gondoskodnia kellett egy újonnan kinevezett török tisztviselő ajánlójáról, a sürgős levelek postázásáról, vagy a városon áthaladó katonákról is. A tisztség a felelősség és az állandó elfoglaltság mellett állandó veszélyt, háborús időszakban esetleg életveszélyt is jelenthetett viselőjére nézve, hiszen a bíró és a mellette álló tanács a település és a hatóságok közti összekötő fórummá váltak, ezért a település lakosai és hivatalnokai mindenért őket tették felelőssé (Hegyi 1982: 170, 175). Ezek annyira megnövelték volna a mészárosok egyébként is veszélyes, levélhordással egybekötött tevékenységének bizonytalanságát, hogy a céh tagjai inkább igyekeztek kivonni magukat a városi bírói hivatal betöltése alól (Szilády–Szilágyi 1863: 309-310 [XXXVII]).

1626-ban azonban Redseb basi (*Szójegyzék*), mint szegedi emin mégis magát a mészárosbíróvá állította Szeged élére (Szilády–Szilágyi 1863: 309-310 [XXXVII]). Egy minden bizonnyal 1626 előtt keletkezett levél (Szilády–Szilágyi 1863: 308 [XXXVI]) szerint ezt már egyszer korábban is megtette. Az 1626-os kinevezés után Redseb basit hivatalának elvesztésével és kemény megtorlással fenyegette meg az egri díván, amennyiben a mészárosoktól újabb panasz érkezik kiváltságaik be nem tartása miatt (Szilády–Szilágyi 1863: 309-310 [XXXVII]). A hódoltságon belüli hivatalnokrendszer olajosított működéséhez nyilvánvalóan elengedhetetlen volt a szegedi mészárosok hírvivő tevékenysége, hiszen a források tanúsága szerint ezután nyugalmasabb időszak következett a városbírói hivatal betöltésének kérdésében. Az 1654 előtti években már a céh kiváltságai között szerepelt, hogy közülük városi bírót választani nem lehet (Szilády–Szilágyi 1863: 329-330 [LXXXIX]). Az előbb említett információkat tartalmazó, az egri pasa által kibocsátott levél ugyan nem mondja ki konkrétan, hogy városbírói rangra emeltek volna egy mészároست, ám megalapozottnak tűnik a feltételezés, hiszen az 1652. április 24. és 1653. április 24. között ezt a tisztséget betöltő Szűcs Ferenc (Borovszky 1900: 635) 1644 óta a mészáros céh tagja volt (Szilády–Szilágyi 1863: 321-322 [LXV]).

A helyi török megbízottaknak minden valószínűség szerint a céh többi kiváltsága is szemet szúrt, így a különféle parancsok ellenére sokszor megpróbálták behajtani a mészárosokon a rájuk egyébként ki nem vethető adókat (Hilf 1929: 20). 1571-ben a szegedi bírák, eminek és szubasák (*Szójegyzék*) akartak a szokásos illetéken kívül egyéb teklifeket fizettetni a mészárosokkal, ezért a szegedi kádik a kiváltságukat biztosító temesszüköt állítottak ki a céh számára (Szilády–Szilágyi 1863: 286 [II]). Később ilyen levelet a budai pasától is kaptak (Szilády–Szilágyi 1863: 286-287 [III]).

1579-ben ideiglenesen felhagytak a törökök számára történő levélhordással, mert a defter és a szokás ellenére tőlük is megkövetelték a hadforint befizetését (Szilády–Szilágyi 1863: 287-288 [IV]). 1584-ben a budai díván elé mentek könyörögni „háborgattatásuk megszüntetéséért”, ugyanis Ahmed emin jogtalanul földadót fizettetett volna a céhkel. Juszuf budai pasa oltalma alá vette a sértetteket, azzal indokolva döntését, hogy a céh földműveléssel egyáltalán nem foglalkozik (Szilády–Szilágyi 1863: 290-291 [VII]). Ugyanakkor a céh tagjai a város határában saját szállásokkal rendelkeztek.⁹

Redseb basi szegedi eminnel különösen meggyűlt a céh baja. A basi a mészárosok kezében lévő, őket védő rendeletek ellenére folyamatosan háborgatta a céh tagjait, utóbb pedig a mészárosbírón kívül – akit városi bírává tett – két másik mészárost is mestersége feladására kényszerített és városi adófizetővé tett, emiatt a céh az addig végzett szolgálatait nem tudta maradéktalanul teljesíteni (Szilády–Szilágyi 1863: 308 [XXXV], 308-309 [XXXVI], 309-310 [XXXVII]).

A mészárosok adóktól való mentességét és lakosságon belüli különállását a szegediek és a városi tanács sem nézte jó szemmel, ezért ahol tehetete, akadályokat gördített eléjük. A céh csak saját bírójától függött (Szilády–Szilágyi 1863: 330-331 [XC], 333 [XCIV]) (3. kép), így a városi bírók nem róhattak ki semmiféle terhet rájuk (Szilády–Szilágyi 1863: 327. [LXXXII]), ez saját bírójuk joga volt, ám az általa kivetett adó sem lehetett önkényes (Szilády–Szilágyi 1863: 304 [XXVIII]). A város lakosai 1584-ben megpróbálkoztak a céh bíróválasztásának korlátozásával, ebben a konfliktusban azonban maga a budai pasa vette védelmébe a mészárosokat (Szilády–Szilágyi 1863: 291 [VIII]). 1624-ben majd az 1640-es években Szeged bírái közülük akartak városbírává választani (Szilády–Szilágyi 1863: 304 [XXVIII], 322-323 [LXVIII]), 1647-ben pedig már azt is elérték, hogy a céhnek ne lehessen saját bírójuk (Szilády–Szilágyi 1863: 327 [LXXXII]), látjuk tehát, hogy a magyar lakosságnak

⁹ Vö. az Szilády–Szilágyi 1863: 339 [CVI] forráshelye alapján a fentebbiekben már kifejtett esetet.

is érdekében állt volna a mészárosbírók minél nagyobb mértékű túlterhelése, vagy tevékenységének ellehetetlenítése.

1578-ban a városi előljárók konyhai szolgálatra embereket és kocsit (Szilády–Szilágyi 1863: 286-287 [III]), 1587-ben pedig különböző közterheket követeltek a céhtől (Szilády–Szilágyi 1863: 294-295 [XIII]). Tehenes Gergely, Vas Máté, Vitéz Lázár, Tözsér Máté és Telek Mihály szegedi bírák 1601-ben adtak panaszra okot azzal, hogy egyéb, a kanunnal ellenkező szolgáltatásokat próbáltak meg a mészárosokon behajtani, kik ezért alázatos folyamodványt terjesztettek a szegedi kádin keresztül „a szerencsés padisáh ő felségének színe elibe” (Szilády–Szilágyi 1863: 296-297 [XVI]) (*Szójegyzék*). Amikor 20 évvel később gabona szállítását követelték a mészárosoktól, problémájukkal már egyenesen a Portához fordultak (Szilády–Szilágyi 1863: 303 [XXVI]).

A 17. század derekán egy gazdasági természetű vita kapcsán is meggyűlt a mészárosok baja a vármegyével. A lakosok panaszkodtak, „hogy noha a székhúst, tehén; és ökörhúst t. i. engedelemből még eddig négy pénzen mérték, mindazonáltal oly kicsiny fonttal, hogy akik tőlük húst vásárolnak, panaszkodnak azon, hogy nincs mit rajta látni”, valamint bőrkötet is „igen szűkön vehetni tőlük, mivel oly kereskedő embereknek adják, az kik nagy nyereségnek okáért kiviszik vármegyénkből és végre országunkból is, [...] ha valamit vehetnek is tőlük, azt is képtelen, drága áron s ahoz képest ők [t. i. a bőrt feldolgozó kézművesek] sem adhatják illendő áron mesterségek munkáját” (Hilf 1929: 26-27). Ennek ismeretében megállapíthatjuk, hogy a szegedi mészáros céh esetében is a korábban már ismertett magyarországi tendencia érvényesült, melynek keretein belül a maximált húsarak miatti bevételkiesésüket más, általuk árult termék árának megemelésével kompenzálták a céhtagok. További nehézséget jelentett, hogy 1630 környékén már egyre több kontár avatkozott munkájukba. Ez már önmagában tetemes kárt okozott a mészárosoknak, amit tovább tetézt, hogy a városbírák vágópénzt, és más rendkívüli terhek fizetését rótták ki rájuk (Szilády–Szilágyi 1863: 311-312 [XLI]).

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy a mészárosok csak a szegedi lakosság és az itteni török tisztviselők ellenszenvével voltak kénytelenek megbirkózni. A céhtagok között is jelentős ellentétek feszültek. A vagyonosabb mészárosok nem voltak hajlandók szegényebb társaikat adófizetés esetén pénzzel kisegíteni, sőt házas fiaik után sem fizettek semmit. Ebben a konfliktusban a céhtagok az egri divánhoz fordultak, amely a szegények pártjára állt, és elrendelte, hogy a mészárosok közül mindaz, akinek házas fia van, egy-egy mészárosra eső részt fizessen fia után is (Szilády–Szilágyi 1863: 314 [XLVI]; Hilf 1929: 24).

A mészáros céh által benyújtott panaszok száma alapján elmondható, hogy tagjai ugyan számos alkalommal szembekerültek a helyi török hivatalnokokkal, mégis a lakosság viselte-

tett irányukba nagyobb ellenszenvvel. A helyi magyar és török előjáró rétegek összefonódását megfigyelhetjük annyiban, hogy a városi életen belül ugyanazokra a feladatokra akarták rászorítani a mészárosokat, mégis a városi tanács általi önkényeskedések érintették hátrányosabban a céh működését. A mészárosok nem egyszer mesterségük feladásával fenyegettek, hiszen „kullukot [konyhai szolgálatot] tartozván szolgálni, se a mészárosságot nem foglalhatják se meg nem élhetnek: sőt arra lesznek kényszerülve, hogy elfussanak” (Szilády–Szilágyi 1863: 292 [X]). A tőlük elvárt szolgáltatások mértéke idővel annyira megnőtt, hogy azokat a céh tagjai képtelenek voltak teljesíteni (Szilády–Szilágyi 1863: 306 [XXXIV]). A városi lakosság és a mészárosok közti ellentét pedig odáig fajult, hogy a szegediek néhány céhtagot meg akartak fosztani mesterségétől, és a céhtől elvárt, de nem teljesített városi szolgálatok megváltásaként tőlük 50 „pénzt” követeltek (Szilády–Szilágyi 1863: 307 [XXXVIII]). Ezen konfliktusok során megfigyelhetjük, hogy a mészárosok egyre magasabb török hivatali körökhöz fordulva próbálták meg biztosítani magukat és optimalizálni tevékenységüket, hiszen a kiváltságok mértéke miatt nem csak a helyi hódítók, de még a szegediek ellenszenvét is megérte elviselniük. A Portáig is eljutó panaszlevelek nyomán pedig a céh nem csak a magyar, de a helyi török erők ellenében is védelmet nyerhetett.

Láthattuk tehát, hogy a mészárosok életét a törökhöz és a városi tanácshoz való viszony jelentősen befolyásolta, említést kell tennünk azonban a magyar hatalom és a hódoltsági társadalom kapcsolatáról is, hiszen a magyar földesurak és az uralkodó is ugyanúgy adóztatta az ittenieket a kettős adózás keretein belül, mint az Oszmán Birodalom. A befolyt jövedelem felhasználásáról az uralkodó és a kamara rendelkezett, az összeget korabeli szokás szerint valamely végvár fenntartására fordították, így a végvári katonaságra hárult, hogy a magyar adót behajtsa a hódoltsági területen (Szakály 1983: 631, 633) Szegedet Eger tartotta rendszeres ellenőrzés alatt. Az adó nagyságáról 1558-ban olvashatunk először, Eger ekkor 300 forintot szedett be évente a szegediektől, ám a forrás a régebbi gyakorlatra is visszautal, mely szerint az alföldi város már régebben is ennyivel adózott a végvár számára. A befolyt összeg felhasználásának joga kezdetben az egri várnagyé volt (Szakály 1983: 633), majd 1558-tól hat évre Pelényi Bálint egri katona kapta azzal a kikötéssel, hogy a 300 forintból 200-at be kellett fizetnie a vár pénztárába (Reizner 1899-1900c: 155 [LXXXVIII]). Tekintélyének azonban nem volt könnyű érvényt szerezni, hiszen a közelben fekvő Gyula városa 1559 körül egy időre elbirtokolta Szegedet, és várost rövidesen 4000 forint kifizetésére kötelezte (Szakály 1983: 633). A szép bevétellel kecsegtető helység feletti konfliktus során 1562-ben Pelényi újra megkapta az 1558-ban egyszer már elnyert területet (Reizner 1899-1900c: 158 [XCI]), két évvel később azonban az akkori egri várkapitánnyal támadt nézeteltérése Szeged adói feletti

rendelkezés kérdésében. Mindezek ellenére Eger 1596-os elestéig folyamatosan birtokolta a várost, mely 1564-ben már évi 900 forinttal, 1565-től pedig a 900 forinton felül 16 marhával, 40 pint vajjal, 20 darab sajttal és 24 nagyobb hallal tartozott a végvárnak (Szakály 1983: 634-635). Azon tény ismeretében, hogy az éves török adók összegét városi szinten 4000-5000 forintra becsülhetjük, elmondható, hogy a török által a városra rótt terhek négyszeresen meghaladták a magyar oldalra fizetendő összegeket (Szakály 1983: 634-635).

Az önmagában nem túl megterhelő magyar adókon felül a szegedi kereskedők, tehát a tőzsérek is a korábban már taglaltaknak megfelelően vám és révmentességgel rendelkeztek, ám kiváltságaiknak nem mindig volt egyszerű érvényt szerezni. Útjaik során számos alkalommal érték sérelmek őket, főleg miután a város a kamarának fizetendő adókkal többször, különböző okokra hivatkozva késlekedett, következésképpen a „magyar szent korona kötelékéből ilykép Szeged magát mintegy kikebelezte” (Reizner 1899-1900a: 142). Elképzelhető, hogy ez is hozzájárult ahhoz, hogy a kiváltságok 1614-ig nem kerültek megerősítésre, így a szegedi kereskedők még inkább ki voltak téve a kiváltságaikkal szembeni visszaéléseknek és nem utolsósorban az út közben rájuk leselkedő veszélyeknek, támadásoknak. 1574-ben ugyan a király Unghnád Kristóf egri várkapitányra bízta az országban utazó szegediek védelmét (Reizner 1899-1900c: 163-164 [XCV]), a végvár eleste után mégis egyre több zaklatást volt kénytelen elviselni a város Lippa, Tokaj és Jenő vára felől (Reizner 1899-1900c: 167 [C]). Az a feltételezés, hogy a szegedi tőzsérek a magyar hatalommal való rossz viszony miatt voltak kötelesek harmincadot fizetni a hódoltságból való kilépéskor, még kedvezőtlenebbül festi le a helyzetet. Ismeretes, hogy az 1562-ben bevezetett vámtarifák alapján egy pár marha után 3 forint harmincadot szedtek (Bán 1989a: 177). A 6 forintos marhaárral számolva ez a 25 százalékosra becsült vám jócskán megdrágíthatta a külföld felé való hajtást, így még inkább érthető, ha az alföldi tőzsérek a dunántúli vásárok valamelyikén adták át marháikat az azokat a határon is áttérő kereskedőknek.

A város elestét követő nyugalmasabb időszaknak véget vető tizenöt éves háború Szeged kereskedelmi kapcsolatait szétzilálta. A városi tanács ezek helyreállítása érdekében küldötteit a Magyar Kamara elé bocsátotta, hogy a szegedi kereskedők, így a tőzsérek is a régebbi időkben már oly sokszor biztosított kiváltságaikat újból elnyerhessék. A kormányzat 1614. április 9-én Pozsonyban írásba foglalta, hogy a hódoltságból kilépő és oda visszatérő szegedi kereskedőktől a harmincadosok és egyéb vámszedők vámot nem követelhetnek, valamint a király Szeged lakosságát védelmébe veszi és a többi királyi városhoz hasonlóan a kamara igazgatása alá rendeli (Reizner 1899-1900c: 168-169 [CI]). Ezeket a kiváltságokat II. Ferdinánd 1631-

ben megerősítette (Reizner 1899-1900c: 174 [CVI]), és még ugyanebben az évben az esztergomi főkáptalan is átírta (Reizner 1899-1900c: 177 [CVII]).

A kiváltságok biztosítása ellenére a tolvajtámadások nem szűntek meg, ezt Pállfy Pál 1649. évi levele egyértelműen bizonyítja. Ebben a szegedieket feljogosítja arra, hogy az őket megtámadó tolvajokat elfogják, és megkötözve a végvárakba szállítsák, hiszen, ahogy azt a gróf is megfogalmazza „sok alattomban járó lopok, tolvajok, nyúzó, isten tudja micsoda gonoszság tövők [...] hol lopva, hol hatalommal marhájukat elhajtva” rövidítik meg a város kereskedőit (Reizner 1899-1900c: 186-187 [CXV]). A város ezen kívül a 17. század második felétől kezdve újra a Kamara folyamatos adófizetője lett. Több dokumentum is alátámasztja a szegediek hal- és csizmaadójának megérkezését, mely azonban nagyságában nem érte utol az Eger eleste előtt a végvárnak fizetendő terheket (Reizner 1899-1900c: 193 [CXXIII], 194 [CXXIV], 201 [CXXXV], 204 [CXXXVIII]).

4. ÖSSZEGZÉS

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a korábbi vizsgálatok a 16-17. századi szegedi marhakereskedelem és az ebben érintett csoportok kapcsán valóban bizonyos szempontok mellőzésével történtek. A megfelelő előfeltételek nyomán létrejövő szegedi tözsér- és mészáros-tevékenység a nagyobb európai folyamatokba illeszkedik, ám a helyi tendenciák hatása szintén megfigyelhető.

A 16. századi európai konjunktúra, valamint a következő században bekövetkező visszaesés a szegedi marhakereskedelemre jelentős befolyással volt: tanúi lehetünk az erőforrások egyre nagyobb arányú kihasználásának, további bérbeadásának, valamint a legelők nagysága miatt a töröknek is feltűnő méretű városi marhaállományt érintő adóztatási kísérletnek. A kedvező feltételek együttes meglétén kívül a tözsér- és mészáros-tevékenység konkrétabban is összefonódik, bizonyos mértékben szükségszerűen átfedésben van. A kapcsolatot a szállásbirtoklás és a foglakozást jelölő családnevek támasztják alá. Az összefüggés ezenkívül elsősorban mégis abban mutatkozik meg, hogy a céhtagok török levelek szállítására csak azon ismeretek birtokában lehettek alkalmasak, amelyekre a marhakereskedelem során tettek szert.

A nagyrészt nemzetközi piacokat kiszolgáló marhakereskedelmet az egész kontinensre jellemző demográfiai növekedés és az árforradalom lendítette fel, a mészárosokra nézve mégis elmondható, hogy a helyi változások bírtak nagyobb erővel. A török megjelenése és a város ostroma utáni népességcsökkenés visszavetette forgalmukat, a céh tagjainak száma pedig a szegedi lakosság, valamint a helyi török helyőrség számának változásaival szinte egyenlő arányban változott, tehát kiváltságaik révén a szegediek egy külön csoportját alkották, mégsem térhettek ki a egész város demográfiai viszonyait befolyásoló hatások elől.

Fontos még figyelembe venni azt a tényt, hogy a szegedi marhakereskedők közül sem mindenki helyben használta ki lehetőségeit, voltak ugyan olyanok, akik a városban fontos pozíciót kaptak, ám mégis jelentős részük vándorolt el a kedvezőtlen szegedi fejlemények hatására, az intézményi keretek megváltozása és tevékenységük bizonytalanságának növekedése miatt. Kiváltságaikat a Pozsonyi Kamara biztosította, ám a város egészének magyar hatalommal való kapcsolata megromlott, veszélyeztetve a kereskedői vámmentességet, így növelve a tözsérek tranzakciós költségeit. Hiába lehettek alacsonyabbak a török által kivetett, a hajtást sújtó illetékek, a helyi marhakereskedők az erős török függésbe került Szegedről inkább más városokba menekültek, vállalva az új élet kialakításával járó nehézségeket.

A kapcsolati tőke azonban nem csak e vonatkozásban volt segítségükre, hanem üzleti sikerükhöz is hozzájárult, hiszen ezek a kora kapitalista vállalkozók nem lehettek volna sike-

resek a megfelelő partnerek, vevők, illetve viszonteladók nélkül. Ezenkívül megfigyelhető a város marhakereskedőinek földrajzi specializálódása is, bizonyos tőzsércsoportok csak adott irányba kereskedtek. Ez részben tevékenységük korlátjaként is értelmezhető, másrészt viszont biztos piacokat feltételez.

Szeged tőzséreinek melléktevékenységei is vizsgálat tárgyát képezték, melyek közül a régebbi szakirodalomban csak a más áruval történő kereskedelem került tárgyalásra, ám a fentiekben sikerült rávilágítanom, hogy emellett földművelést is folytattak olyan mértékben, hogy abból a tőzsérkedés feladása után is meg tudtak élni.

A város mészáros céhe a marhakereskedőktől eltérő módon reagált az intézményi keretek megváltozására. A török megjelenése előtt kiépített kapcsolati tőkéjüket a hódoltság korában tovább gyarapították, azokat a megfelelő török hatalmi körökben is kamatoztatni igyekeztek. Mivel valószínűleg kevésbé voltak mobilak, mint a tőzsérek, ezért helyben próbálták érvényesíteni kiváltságaikat, melyek elnyerésének legfőbb okaként az említhető, hogy a török számára fontos szolgálat elvégzésére rajtuk kívül senki sem vállalkozott, így a helyi és a magasabb török hivatali körök fontos összekötő fórumává váltak. A megszálló török hatalom és a mészárosok viszonyát azonban mégis kettősség jellemezte. A szegedi török tisztségviselők nem egy alkalommal tanúbizonyságát tették a céhhel szembeni ellenszenvüknek, míg a szultán tekintélyesebb hivatalnokai mindig a mészárosok védelmében jártak el kiváltságaik újbóli megerősítésével, idővel pedig azok kibővítésével, a nekik tett szolgálat fejében.

Egyértelmű tehát, hogy a kapcsolatok különböző típusából adódott a tőzsérek és a mészárosok tevékenységének eltérő optimalizációja. Az előbbiek a kereskedelmi összeköttetéseikre támaszkodva inkább áttelepültek, hogy a kiváltságaik újra biztonságban legyenek, utóbbiak ezzel szemben különböző fórumokon tettek panaszt és kérték jogaik megerősítését, hogy ne kelljen áthelyezni tevékenységüket. A török hivatali apparátus felsőbb köreihez igen jó viszony fűzte a mészárosokat, nem véletlenül nevezte őket az 1641-ben Szegeden járt Gombkötő János füleki lovas hadnagy „afféle törökkel bélielt emberek[nek]” (Borovszky 1900: 640.).

Irodalomjegyzék

Szakirodalom

- Ágoston G. – Oborni T. (2000): *A tizenhetedik század története*. Pannonica Kiadó, Budapest.
- Anderson, P. (1989): *Az abszolutista állam*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bálint S. (1995): *A szegedi nép*. Fekete Sas Könyvkiadó Bt., Budapest.
- Bán P. (szerk.) (1989a): *Magyar történelmi fogalomtár*. Első kötet. Gondolat, Budapest.
- Bán P. (szerk.) (1989b): *Magyar történelmi fogalomtár*. Második kötet. Gondolat, Budapest.
- Barta G. (1988): *Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka (1526–1606)*. In: Köpeczi B. (szerk.) (1988): *Erdély története*. Harmadik kiadás. Első kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 409–541.
- Blazovich L. (2007): *Szeged rövid története*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.
- Borovszky S. (1900): Reizner János: Szeged története I–IV. *Századok*, XXXIV. évf., pp. 628–649.
- Braudel, F. (2004): *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen*. Gutta Könyvkiadó, Budapest.
- Buza J. (1996): A török kori Magyarország gazdaságtörténete. In: Honvári J. (szerk.) (1996): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. századig*. Aula Kiadó Kft., Budapest, pp. 81–172.
- Domonkos O. (szerk.) (1991): *Magyar néprajz III.: Anyagi kultúra 2.: Kézművesség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Draskóczi I. (1996): A honfoglalástól a 16. századig. In: Honvári J. (szerk.) (1996): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. századig*. Aula Kiadó Kft., Budapest, pp. 5–80.
- Ember Gy. (1988): *Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Glatz F. (szerk.) (1995): *A magyarok krónikája*. Officina Nova, Budapest.
- Gulyás L. Sz. (2009): Újabb adatok a középkori jobbágyi-mezővárosi személynévadás kérdéséhez. *Névtani értesítő*, 31. évf., pp. 47–61.
- Hegy K. (1982): *Egy világbirodalom végvidékén*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Hegy K. (1995): *Török berendezkedés Magyarországon*. História – MTA Történettudományi intézete, Budapest.
- Hilf L. (1929): *A szegedi iparosság története*. Szegedi Ipartestület, Szeged.

- Káldy-Nagy Gy. (1970): *Harács-szedők és ráják – Török világ a XVI. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kammerer E. – Lászlófalvi Velics A. (szerk.) (1886/2011): *Magyarországi török kincstári defterek I., 1543-1635*. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest – Reprint: Históriaantik Könyvesház, Budapest.
- Kamody M. (1985): *Észak-Magyarország hírközlésének története*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc.
- Kazimir, S. (1976): Adalék a XVI. és XVII. századbeli árak és bérek fejlődéséhez. *Történelmi Szemle*, 19. évf., 1-2. sz., pp. 167–210.
- Kubinyi A. (1994): Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. *Történelmi Szemle*. 36. évf., 1-2. sz., pp. 1–52.
- Kubinyi A. (2000): *Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.
- Kulcsár P. (1983): A szabad királyi város (1498–1543). In: Kristó Gy. (szerk.): *Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig*. Somogyi Könyvtár, Szeged, pp. 445–533.
- Lyublyanovics K. (2008): Városi állattartás a középkorban. In: Kubinyi A.–Laszlovszky J.–Szabó P. (szerk.) (2008): *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Martin Opitz Kiadó, Budapest, pp. 95–98.
- Miskei A. (1996): Ráckeve nagyállattartása és élőállat-kivitele a török hódoltság első évtizedeiben. *Agrártörténeti Szemle*, XXXVIII. évf., 1-4. sz., pp. 123-145.
- Magyar Nagylexikon (2002): Padisah. In: Tizennegyedik kötet. Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, p. 404.
- Montanari, M. (1999): *Éhség és bőség. A táplálkozás európai kultúrtörténete*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Nagy J. (1978): *Eger története*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- North, D. C. (2010): *Intézmények, intézményi változás és gazdasági teljesítmény*. Helikon, Budapest.
- Novák L. F. (2007): A határhasználat összefüggései: kert, szállás, tanya. *Agrártörténeti Szemle*, 48. évf., 1-4. sz., pp. 25–40.
- Pach Zs. P. (1968): A nemzetközi kereskedelmi útvonalak XV–XVII. századi áthelyeződésének kérdéséhez. *Századok*, CII. évf., 5-6. sz., pp. 863–891.
- Pálffy G. (2000): *A tizenhatodik század története*. Pannonica Kiadó, Budapest.
- Pálffy G. (2009a): *A három részre szakadt ország 1526–1606*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Pálffy G. (2009b): *Romlás és megújulás 1606–1703*. Kossuth Kiadó, Budapest.

- Pallas Nagy Lexikona (1896): Náib. In: XII. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, p. 970.
- Pallas Nagy Lexikona (1893): Bölük. In: III. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, p. 616.
- Petrovics I. (1983): Az egyesülés útján (1242–kb. 1440). In: Kristó Gy. (szerk.): *Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig*. Somogyi Könyvtár, Szeged, pp. 344–444.
- Reizner J. (1899-1900a): *Szeged története*. Első kötet. Szeged szabad királyi város közönsége, Szeged.
<http://www.bibl.u-szeged.hu/reizner/01/tartalom.htm> (letöltve: 2014. 03. 20.)
- Reizner J. (1899-1900b): *Szeged története*. Harmadik kötet. Szeged szabad királyi város közönsége, Szeged.
<http://www.bibl.u-szeged.hu/reizner/03/tartalom.htm> (letöltve: 2014. 03. 20.)
- Reizner J. (1899-1900c): *Szeged története*. Negyedik kötet. Szeged szabad királyi város közönsége, Szeged.
<http://www.bibl.u-szeged.hu/reizner/04/tartalom.htm> (letöltve: 2014. 03. 20.)
- Szakály F. (1983): *Török megszállás alatt*. In: Kristó Gy. (szerk.): *Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig*. Somogyi Könyvtár, Szeged, pp. 535–738.
- Szakály F. (1985): Magyar kereskedők mint hírszerzők. *História*, VII. évf., 4. sz., 7–8.
- Szilády Á.–Szilágyi S. (szerk.) (1863): *Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon (Nagykőrös, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból)*. Második kötet. Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottmánya, Pest.
- Szücs J. (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Tringli I. (2003): *Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1541*. Vince Kiadó, Budapest.
- Ulrich A. (2012): Gazdasági örökség, spekuláció, kiútkeresés és válság a Rákóczi-szabadságharc alatt. *Századok* 146. évf., 4. sz., 799–813.
- Vass E. (1979): A szegedi és csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása. In: Farkas J. (szerk.) (1979): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, pp. 5–80.
- Wallerstein, I. (1983): *A modern világ gazdasági rendszer kialakulása. A tőkés mezőgazdaság és az európai világ gazdaság eredete a 16. században*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Wiese, H.–Bölts, J. (1966): *Rinderhandel und Rinderhaltung im nordwesteuropäischen Küstengebiet vom 15. bis zum 19. Jahrhundert*. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart.

Zimányi V. (1985a): Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig. In: Pach Zsigmond Pál (szerk.): *Magyarország története 1526–1686*. Első kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 285–391.

Zimányi V. (1985b): Gazdasági és társadalom a 17. század első felében. . In: Pach Zsigmond Pál (szerk.): *Magyarország története 1526–1686*. Második kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 937–1040.

Levéltári források

I. Ibrahim szultán nevében kelt levél a mészárosok adózásáról, 1640. Szeged város Titkos Levéltára, IV. A. 1021. a. 7. d. Török kori iratok, 18. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.

A mészárosok kérelme új tagok felvételére, 1662. Szeged város Titkos Levéltára, IV. A. 1021. a. 7. d. Török kori iratok, 38. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.

Kászim pasa rendelete a mészárosok panaszára, 1662. Szeged város Titkos Levéltára, IV. A. 1021. a. 7. d. Török kori iratok, 45. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.

Mivoviny S. (1731): *Mappa ichnographica comitatum Pest Pilis et Solth*. [térkép] Térképtár. BIX a649. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.